Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976’da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes, ve Amasya-Suluova’da görev yaptı. 2005’te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma ‘Evliyalar Şehri’ adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce **Amasya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Isparta, Tokat, Samsun, Sivas, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Manisa, İzmir, Çorum, Muğla, Sinop, Erzurum, Giresun, Ordu** ve **Bayburt**’u yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Bitlis ile ilgili.

Yazarın ayrıca, Din Psikolojisi ve Kişilik isimleriyle ebook formatında iki tercümesi ile Kadı Kızı adıyla bir roman çalışması vardır.

Evliyalar Şehri
Ağrı

ISBN
978-9944-0466-7-2

Dizgi
Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı
Abdulhalim Durma

Baskı Yeri
Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mh. Necati Efendi Sk. No.41/A Samsun/Türkiye

1000 Adet basılmıştır
2014

İçindekiler

Urartu hakimiyetinden sonra Perslerle Bizans arasında el değiştiren Ağrı yöresi 750 yıllarından itibaren Abbasiler'in nüfuz sahası içine girer[1]. 1054 yılında da ilk Türk akınlarına maruz kalarak Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in oğlu Yakuti Bey tarafından Türk idaresi altına alınır (1064). Bundan sonra İlhanlı ve Timurlu istilalarına uğrayan Ağrı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleriyle kısa bir süre Safevilerin idaresinde kalır. 1548 yılındaki İran seferi sonunda Osmanlı hakimiyetine geçerek Van eyaletine bağlı Bayezid sancağını meydana getirir. Daha sonraları bazan Van, bazan da Erzurum eyaletine bağlanan Bayezid sancağı topraklarındaki Ağrı'nın merkezi Doğubayazıt olur. Milli Mücadele yıllarına kadar bu statü içinde idare edilen ve Bayezid, Diyadin, Karakilise (Karaköse), Eleşkirt, Antab (Tutak) kazaları ile Hamur ve Patnos nahiyelerinden meydana gelen sancak, Cumhuriyet'ten sonra bir ara merkezi Bayezid olmak üzere vilayet yapılır. Daha sonra ilin merkezi Karaköse'ye taşınır.

1913 yılında Karakilise'de bayındırlık yapıları olarak 982 hane ile birlikte ana cadde üzerinde yer alan ve bir alay atlı askeri içinde barındırabilecek büyüklükte kârgir bir kışla ile kuzeydoğusunda on odadan oluşan bir hükümet konağı, telgraf dairesi, belediye dairesi, bir

---

[1] Yusuf Halaçoğlu. Ağrı. TDV İslam Ansiklopedisi

câmi-i şerif, bir kilise, bir Hamidiye ibtidâî mektebi, iki sıbyan mektebi, yüz yirmi mağaza, dört kahvehane, bir otel, iki kıraathane, üç fırın, otuz üç değirmen, yirmi beş çeşme ile iki köprü bulunmaktadır[2].

Kasabada kanalizasyon sistemi yoktur. Bir kısım konutlarda eklenti olarak bulunan tuvaletlerin tamamı konutun dışına eşilmiş kuyuların üzerinde yer almaktadır. Çarşının pis ve kirli suları kasabanın ortasından geçen Murat Nehri'nin kollarından birine karışarak tarla ve bostanlara akar. İçilen sular, bulak tabir edilen kaynak sularıdır. Bu kaynaklardan dört adedi kasabanın güneyinde, ikisi doğusunda ve üç tanesi de kuzeybatısında bulunmaktadır. Çukurçeşme olarak adlandırılan pınar suyu kasabanın batısındaki mahallededir. Kasabada kullanılan sular genellikle kuyu suyu olup, çoğunlukla kireçli ve tuzlu bir yapıdadır.

Kasabada dört adet kabristan bulunmakta olup bunlardan ikisi Müslümanlara, ikisi de Hıristiyanlara aittir. Müslüman kabristanlarının biri ana cadde üzerinde ve yerleşim alanın dışında, diğeri de kasabanın kuzeyinde ve yine yerleşim alanının dışında yer almaktadır. Hıristiyanlara ait iki mezarlık da kasabanın kuzeyinde ve yerleşim alanının dışında bulunmaktadır. Devlet doktoru olmayan kasabada belediye tarafından bir eczane

---

[2] Faruk Kaya-Yakup Karataş-İbrahim Özgül. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası

işletilmektedir. Alay merkezi olması sebebiyle kasabada bir askeri doktor, bir cerrah ve bir eczacı bulundurulmaktadır.

Ağrı 1800'lerde Şarbulak adıyla anılan 15 hanelik bir köydür ve Hamur bucağına bağlıdır. Burası 1843'de bucak olur. Önce Diyadin'e daha sonra da Tutak'a bağlanan Şarbulak 1869'da kaza haline getirilir. Osmanlı–Rus savaşlarında Ruslar tarafından bölgeye yerleştirilen Ermeniler birçok yerde kilise ve manastır inşa ederler. Ağrı'da daha önce Bahçelievler Polis Karakolunun bulunduğu yerde yapılan kilise, siyah taşlardan örülü bir yapı olduğundan dolayı toprağın rengine ve bu kiliseye izafeten ilçeye Karakilise adı verilmiştir. Bu isim 1919'da Kazım Karabekir'in teklifiyle Karaköse olarak değiştirilir.

1828, 1855 ve 1877'de Rus işgaline uğrayan Ağrı yöresinde, 1882 salnamesine göre toplam 40,326 Müslüman, 4744 Hıristiyan erkek nüfusu bulunmaktadır. XIX. Yüzyılın sonlarında Vital Cuinet, kaza merkezinde Müslümanlara ait üç, Ermenilere ait yedi dini yapının varlığından söz eder[3]. Ayrıca 83 dükkan, 42 han ve bir fırınla 30 değirmen bulunmaktadır.

Ağrı'da 16 Ağustos 1890 gecesi saat üç buçuktan dörde kadar kasabaya baskın yapılıyormuş gibi Ermeniler

---

[3] Vital Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt I. Sh. 237

toplu olarak dam ve çarşılar üzerine doğru tüfeklerle ateş etmeye başlar[4]. Olay üzerine mevcut askeri kuvvetle derhal harekete geçen Kaza Kaymakamı İbrahim Bey, etraflarını çevirerek Ermenileri dağıtır ve olayın büyümesini önler. Olayın sorumluları tutuklanır.

Hamidiye Alay Komutanı Eyüp Paşa'nın adamları, 1890 yılından itibaren Ağrı'nın köylerindeki Ermenileri kaçırıp yerlerine yerleşmek için baskı ve şiddet uygulamışlardır. Eyüp Paşa'nın adamları silahlı olarak Ermeni köylerini basarak Ermenilerin evlerine yerleşmişlerdir. 10-15 köyden üçer dörder Ermeni Eyüp Paşa'nın adamlarını Kara Kilise Hükümet yetkililerine dilekçeler ile şikayet etmişlerse de bir netice alamadıkları anlaşılmaktadır. Bu çatışmalara dayanamayan Ermeniler Rusya'ya göç etmeye başlar. Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin Rusya'ya göç etmesini istemediğinden, göçün önlenmesi yönünde Karakilise hükümet yetkililerine Erzurum Vilayeti vasıtasıyla gerekli talimatlar verilmişse de Eyüp Paşa'nın Ermenilere baskını önlenememiş ve Ermeni göçü devam etmiştir. Hükümet, Ermenilerin Rusya'ya göçünü önlemek için bölgede başka yerlere yerleştirilmeleri talimatı verir. Fakat mahalli yetkililerin bu yolda da başarı gösteremedikleri anlaşılmaktadır. 1890-1895 yılları arasında Kara Kilise köylerinden bir hayli Ermeni Rusya'ya göç eder.

---

[4] Muammer Demirel. Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları

Ekim 1913 gecesi il merkezine dokuz km. mesafede bulunan Üç Kilise Manastırı üzerine silahlı bir grup hücum ve muhasara etmiş, çatışma karşılıklı yedi saat devam etmiştir. Papaz Ohannes bu şikayetini 27 Ermeni'ye de imzalatmıştır. Ermeni Patrikhanesinin müracaatı ile Hükümet, derhal tahkikat başlatır. Tahkikat neticesinde Üç Kilise Manastırı'na yönelik bir saldırının olmadığını Manastırın bulunduğu Yoncalı Köyü'nün Ermeni Muhtarı Harut ve köy heyeti yazılı olarak beyan etmişler, ayrıca başka rahatsız eden bir durumun da bulunmadığını herkesin işi ve gücü ile meşgul olduğunu belirtmişlerdir. Muhtar Harut, Köy İhtiyar Heyeti ile köyün Müslüman ve Hıristiyanlarından 30 kişi Papaz Ohannes hakkında bir şikayet dilekçesi de vermişlerdir. Bu dilekçede, Ohannes'in ruhaniyet kisvesi altında devamlı fesat işleriyle uğraştığını, geceleri kilisenin üzerine çıkarak silah attığını, Ermenileri Müslümanlar aleyhine kışkırttığını yazmışlardır.

Ağrı ve çevresinde Ermenilerin Müslüman halka yönelik mezalimi Rus işgali ile Nisan 1915 tarihinde başlar. Ermeni çeteleri girdikleri yerlerde Müslümanların evlerine girerek kadın ve kızlara tecavüz ederek beğendiklerini yanlarında götürürler. Kaçamayan yaşlı ve çocuklar evlere doldurularak yakılırlar. Cami ve türbeler tahrip edilir.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Ağrı yöresi yeniden Rus işgaline uğrarsa da 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında bölge boşaltılır. Fakat Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı ordularının silah bırakması, Anadolu'nun bu bölgelerinde yeni olayların başlatılmasına fırsat verir ve bir Ermenistan kurma hayali içinde hareket eden Ermeni çeteleri mezalime başlar. Bayazıt Vilayetindeki Müslümanların kayıplarının 100.000 civarında olduğu tahmin edilir. Nihayet 27 Mayıs 1920'de başlayan görüşmeler 3 Aralık 1920'de imzalanan antlaşmayla sona erer ve Ermeniler bölgeyi terk etmek zorunda kalırlar. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmalarıyla da bugünkü Türk-Sovyet sınırı tespit edilir. Cumhuriyet döneminde 1927'ye kadar merkezi Bayezid olan vilayetin il merkezi 1927 yılında Karaköse'ye nakledilmiş, 1938'de ise adı Ağrı olarak değiştirilmiştir.

Ağrı ve çevresi özellikle son yıllarda define avcılarının insafsız tahribatlarına maruz kalır[5]. Osmanlı döneminden günümüze ulaşabilen yapılardan başta İshak Paşa Sarayı olmak üzere kaleler, camiler ve mezarlıklar bu tahribattan en çok zarar gören yapılar olmuştur. Korunmaları ile ilgili bir önlem alınmadığı için çoğu kaderlerine terk edilmiştir.

---

[5] Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma

İl merkezinde Pir Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerinden Molla İsmail, Molla Abdülmecid, ve terzi Tahir Efendinin kabirleri bulunmaktadır. Vahyeddin Küfrevi sohbetlerinde **Tahir Efendi** ile ilgili şunları nakleder[6].

"Ağrılı bir tanıdığım, merhumla alakalı şöyle bir hatırasını anlatmıştı.. Dedi ki, "gel benimle, beraber Küfrevi vekillerinden terzi Tahir'i bulalım. Kendisine Küfrevi hazretlerinden getirdiğim emri tebliğ edeceğim." Ben de fazla bir şey bilmiyorum. Beraber yürüdük. Terzi Tahir'in dükkanına geldik. Pazar olduğu halde gelmiş, dükkanını açmış, sobayı yakmış, sanki birilerini bekliyordu. İçeri girdik. Selam verdik. Selamımızı aldı, bize çay ısmarladı, içtik.

Tahir Bey, Molla Hüseyin'e döndü; "Buyrun" dedi.

Hüseyin Hoca; "Ben Pir Küfrevi'nin emir ve nasihatlerini sana tebliğe geldim. Bu gece Küfrevi hazretleri üç sefer rüyama geldi. Bana diyordu; "Molla Hüseyin! Kalk git, Tahir'e söyle, o fasık, o münafık, o cahil adamı gönderdiği yerden alsın. O münafık tarikat-ı Küfrevi'yi ayaklar altına almış, çok kimseleri hakiki yoldan çıkarmış ve gayr-i meşru şeyler yapıyor. Bir an

[6] Vahyeddin Küfrevi. Pir Muhammed Küfrevî. Kaynak Yayınları

evvel adamlarını göndersin. O münafığı eski yerine getirsin. Eğer emre itaatsizlik yaparsa, büyük bir bela ve musibete duçar olacak." Emri budur, tebliğ ettim ve dönüyorum", dedi.

Bu sözler karşısında donduk, kaldık. Çünkü hiçbir şey bilmiyorduk. Kimdir, nereye gitmiş, ne yapmış, Tahir bize bir şey anlatmamıştı. Kendisinden sorduk. Meseleyi şöyle anlattı; Neşat adında bir ayakkabı boyacısı Tahir'in yanına gidiyormuş. Kendine göre bazı tahminlerde bulunuyor ve bazı tahminleri de tutuyormuş. Tahir Efendi de bu adamı kendine vekil tayin etmiş. Adam köylere gidip, Tahir'in ismiyle Küfrevi tarikatını anlatıyormuş.

Bir gün bu adam Aladağ köylerinden Geluta [Kaçmaz] köyüne gidiyor.. O zaman elma portakal çok az olmakla beraber, kışın şarkta pek ender bulunan meyvelerdi. Geluta köyüne gitmeden evvel, nerden bulmuşsa iki kilo elmayı köyün bir tarafında ot yığınları içinde saklıyor...

Köye gidiyor. Köy hocasına misafir oluyor. "Ben Şeyh Muhammed Küfrevi'nin vekiliyim. Tarikat vermeye geldim" diyor. Hocaefendinin babası da Muhammed Küfrevi'nin hakiki bir halifesi imiş. Kendisi de Küfrevilere çok bağlıydı.

Buna binaen Neşat'a çok izzet ikram ediyor. Neşat efendi namaz içinde bazı hareketler yapıyor. Hoca bunun cezbeden geldiğini söylüyor. Adam o gece orada kalıyor.

Sabah kalkıyor. Hocaya, "haydi seninle beraber köyün etrafında biraz gezelim", diyor.

Köyün bir tarafında yığılmış otlara doğru gidiyorlar. Neşat, o ot yığınlarının etrafında dönüyor, bazı yerlere bakıyor. Kendi kendine "mutlaka doğrudur, bulmam lazım", diyor. Bir iki ot yığını köşesine bakıyor ve elmaları buluyor.

Hocaya diyor ki, "Bu gece melekler bana geldiler. Burada elmalar olduğunu söylediler. "Bu elmaları al, Hocaefendiye teslim et. Onun hakkıdır. Halis ve muhlis cennet ehli olacak. Zaten bunlar da cennet elmalarıdır. Kim yerse 100 seneden aşağı yaşamaz. Çocuğu olmayan hanımlara verilirse, çocuğu olur." Buna benzer çok şeyler söylüyor. Hocayı inandırıyor. Hoca ona kul köle oluyor.

Böylece bu sahtekar bir ay Geluta'da kalıyor. Geceleri kadın erkek beraber zikre oturuyor. Kadın erkek birbirlerinin elinde güya cezbede imiş gibi oynuyorlar ve nice rezaletler yapıyor. Herkesi kullanıyor. İstediği gayr-i meşru şeyleri meşruymuş gibi yapıyor.

Terzi Tahir, Küfrevi hazretlerinin emrini alınca Geluta'ya gidiyor. Tam bir rezalet ve zillet içinde Şeyh Neşet'i (!) görüyor. Evvela Hocaefendi'yi, sonra köylüleri ikaz ediyor ve o sapık adamın kulağından tutup Ağrı'ya getiriyor…”

İl merkezine 21 km. mesafede bulunan *Dedemaksut* köyünde **Dede Maksut**'un türbesi vardır[7]. Dede Maksut'un kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Türbe köyün girişinde ağaçların arasında mimari özelliği olmayan bir türbedir. Türbe çevresi bir piknik yeri gibi kullanılmaktadır. Buraya civar köylerden ziyaretçiler gelir. Değişik dilekler için ziyaret edilmekte, Yasin okunmakta ve kurban adağında bulunulmaktadır. Türbe duvarına farklı dilekler için yazılar yazılmakta, resimler çizilmektedir.

İl merkezine 18 km. mesafede bulunan *Yukarıküpkıran* köyünde **Eyüp Paşa**'nın (1843-1923) türbesi vardır. Rus ordusunda bir general olan Cafer Bey (1806-1877)'in oğlu Eyüp Sabri Paşa, Osmanlı-Rus Savaşında mensup olduğu Zilan Aşiretini Rusya'dan alıp Osmanlı hizmetine bağlayan kişidir[8]. Eyüp Paşa, dış işleri bakanlığına gönderdiği Farsça 1876 tarihli arîzasında, kısaca Revan bölgesinde sahip olduğu emlak, akar ve Rusların verdiği rütbe ve maaşı terk ederek Osmanlı'ya iltica ve dehalet ettiğini ifade etmiştir. Paşa, Osmanlı idaresinde, din ve devlet uğruna cansiperane edeceği hizmetlerinde yalnız olmadığını, kendisiyle birlikte gelen aşireti halkından 600 kadar kişinin de

---

[7] Taylan Köken. Ağrı Ziyaretgahları

[8] Yakup Karataş. Zilanlı Eyüp Paşanın Tarihi Kişiliği Üzerine Bazı Notlar

Devlet-i Aliye’ye hizmet etmek istediklerini belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna tabi olunca aşiretiyle birlikte hem Ruslara, hem de Ermenilere karşı mücadelede canla başla hizmet etmişlerdir. Eyüp Paşa, savaştan üç yıl sonra, Erzurum Valisi İsmail Paşa’nın teklifiyle, savaşta gösterdiği hüsn-i hizmet ve kahramanlıkların mükâfatı olarak Üçüncü rütbe-i Osmanî nişanı ile ödüllendirilir.

Eyüp Paşa Gülicehar Ağa’nın üç oğlundan biridir. Kardeşleri Mahmut ve Eleşref Beylerdir. Hun kitabında Eyüp Paşa ile ilgili şu bilgilere yer verir[9]. “Eyüp Paşa Rus ordusunda askeri general, Eleşref Bey de sivil general rütbesiyle görev yapıyorlarmış. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bu kardeşlerin kaderini etkileyecek hazin bir olay vuku bulmuş. O zamanlar Rus ordusunda çavuş olan Mıhê Kazak dedemiz bu olayı şöyle anlatmış: “Rus ordusu olarak Kars’a hücuma hazırlanıyorduk. Osmanlı ordusundaki üst rütbeli bir subay para karşılığında gizli bilgileri Ruslara satmış, “Bu gece mevzileri değiştirmeyeceğim ani saldırıya geçin!” diye de nasihat etmişti. Eyüp Paşa bu ihaneti içine sindirememiş, Müslüman ordunun kalleş şekilde yok edilmesine karşı bir şeyler yapmaya karar vermişti. Beni yanına çağırdı:

“Mıhê, vakit kaybetmeden, gizliden Osmanlı hattına ulaş, komutana bu kağıdı ilet. Bu gece yapılacak

---

[9] Iğdır Sevdası. Mücahit Özden Hun. Cilt II

saldırı için tedbirli olsunlar" şeklindeki bir mesajı götürmemi istedi.

Osmanlı paşasının huzuruna çıkıp, aralarından bir subayın Ruslara bilgi sızdırdığını anlattım.

O gece Rus ordusu hücuma geçtiğinde, Eyüp Paşa komutasındaki Kürt milisleri güya Osmanlıya karşı savaşıyormuş gibi yapmışlar, silahlarını gökyüzüne doğru boşa ateşlemişler. Önde giden Rus ordusu kendisini bekleyen pusudan habersiz saldırıya geçince tamamı telef olmuştu. Şüpheleri üzerine çeken Eyüp Paşa Osmanlı'ya sığınarak kendisini kurtarmış; Osmanlı Devleti de Eyüp Paşa'ya Küpkıran köyünü vererek onurlandırmıştı." Bu köyde Eyüp Paşa'nın ismini taşıyan medresenin yıllarca hizmet vermiş olduğu nakledilir.

Türbenin üzeri açıktır. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

İl merkezine 26 km. mesafede bulunan *Uzunveli* köyünde köye ismini veren **Uzun Veli**'nin türbesi vardır. Uzun Veli'nin kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Türbe tarihi mezarlığın içindedir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

İl merkezine 12 km. mesafede bulunan *Ziyaret* köyündeki türbede yatan zatın kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Türbe kare planlıdır. Üzerinde bir alem bulunmaktadır. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Kale, ilçe merkezinin güneyinde, Murat Irmağı'nın kıyısındaki kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Evliya Çelebi, kalenin Uzun Hasan'ın oğlu Ziyaüddin tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Yapılış tarzı ve kullanılan malzeme bakımından Urartu kalelerine benzemektedir. Kale XIX. yüzyıl ve I. Dünya Harbi'ndeki Osmanlı Rus savaşlarında zarar görmüş, Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise korunmaya alınmadığı için halk, surları ve binaların duvarlarını söküp ev yapımında kullanmıştır.

Doğubayazıt sancağının bir kazası olan Diyadin merkezinde, Surp Asdvadzadzin adlı bir kiliseleri de bulunan 150 kadar Ermeni yaşıyordu[10]. Diyadin kazasına bağlı Tavla, Seydo, Curcan, Karapazar, Üçkilise, Kumlubacağı ve Mirzakhan adlı köylerde yaşayan Ermenilerin sayısı ise yaklaşık 1.500 kadardı. Cuinet 1890'ların başında kaza merkezinde iki cami, bir medrese ile üç kilise ve bir manastırın varlığından söz eder[11]. Ayrıca 30 dükkan ve üç han bulunmaktadır. Cuinet'nin içindeki kilisenin ihtişamı ile söz ettiği Üç Kilise köyü ise bugün Taşlıçay sınırları içinde yer almaktadır.

[10] Orlando Calumeno. Doğubayazıt ve Ermeniler
[11] Vital Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt I. Sh. 235

İlçe merkezi, 1. Dünya Savaşı sırasında yaklaşık üç yıl Rus işgalinde kalmış ve 14 Nisan 1918'de tekrar Türk yönetimine girmiştir.

Halife Hz. Osman zamanında Aras havzasına yönelen akınlar sırasında Bayazıt ve çevresi de müslümanların eline geçer ve müslümanlarla Bizans idaresindeki Bagratiler arasında birkaç defa el değiştirir[12]. Daha sonra, 890-929 yılları arasında Azerbaycan'da hüküm sürmüş olan Türk asıllı Sacoğulları ailesinden Ebü'l-Kasım Yusuf, o zamanlar adı Dariunk olan Doğubayazıt'ı Bagratilerden alır[13]. XI. Yüzyılın ilk yarısında Selçukluların yöreye akınları

---

[12] Metin Tuncel. Doğubayazıt. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt IX

[13] Sâcoğulları, yani Saciler hanedanı, kuzeybatı İran'daki bir halife hükümdar soyu idi. Bu aile, kültürel olarak Araplaşmış ve Abbasi hizmetindeki Soğdlar boyundan bir komutan olan Ebu's-Sâc Dîvdad b. Yûsuf Dîvdest'in ailesidir. Ebu's-Sâc muhtemelen 822–823 yıllarında, Ahmed b. Ebî Hâlid'in Uşrûsana'yı fethi üzerine ülkesini terk etmiştir. Ebu's-Sâc'ın 879 yılında vefatı üzerine geride iki oğlu kalmıştı. Bunlar; Muhammed el-Afşin ve Yusuf idi. Ebû Ubeydullah Muhammed el-Afşîn'e babasının ölümü üzerine 880'de Mekke valiliği ve Haremeyn verilmiştir. Yusuf döneminde Ermeniye'nin büyük bir bölümü fethedilir. Ancak Simbat'ın yerine geçen oğlu Aşot zamanında, fethedilen yerler kısmen geri alınır. Nihayet Yusuf, 914'te kesin zafer elde etmiş ve bu başarısından dolayı kendisine, 916'da Rey valiliği de verilmiştir. Arkasından Kazvin, Zencân ve Ebher'i fetheder. Bu arada Abbasi halifesi Muktedir Billah tarafından 909'da Yusuf'un Azerbaycan ve Ermeniye valiliği resmen tanınır. Daha sonra Karmatîlerle 927'de Kûfe önünde yapılan savaşta esir düşen Yusuf, esaretin sonunda idam edilir

başlar ve Malazgirt Zaferi'nden önce Kars'ın fethiyle (1064) sonuçlanan Türkmen akınlarında Doğubayazıt çevresi de Selçukluların eline geçer. Bayazıt XIII. Yüzyılda Moğol istilasına uğrar. XIV. Yüzyılın sonlarına doğru yöreye hakim olan Celayirliler Bayazıt Kalesi'ne de sahip olurlar. Araştırmalar, şehrin ve kalenin isminin Celayirli hükümdarı olan Sultan Ahmed Celayir'in (1382-1410) kardeşi Bayezid'den geldiğinde birleşmektedir. Bayazıt kalesi, Celayirliler'den sonra Karakoyunlu Beyi Kara Mehmed'in elinde bulunan önemli kalelerden birini teşkil etmekte ve o dönemde buraya Aydın Kalesi de denilmektedir. 1386-1387 yıllarında Doğu Anadolu'ya saldıran Timur bu önemli kaleyi de ele geçirir. Timur'un işgalinden sonra yöre Akkoyunlu sınırlarının içine girer. Fakat kale, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu'ya hakim olan Akkoyunlularla Karakoyunlular arasında zaman zaman el değiştirir. Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un (1389-1410) değerli eşyalarını Bayazıt Kalesi'nde muhafaza etmesi buraya verilen önemi göstermektedir.

Eski Bayezid'in kuzey-batısında, yekpare sert ve dik kayalar üzerine inşa edilmiş olan Bayezid Kalesi Belleburç denilen semtte yer alır. Eski kasabaya 300 m. uzaklıkta ve yüksekte bulunmaktadır. Güneyinde bulunan İshak Paşa Sarayı ile kale arasında derin bir vadi yer almaktadır. Kale, plan bakımından belli bir düzen göstermez. Kayaların durumlarına göre kalenin inşa edildiği görülmektedir. Kale, Osmanlı döneminde zaman

zaman çeşitli onarımlar geçirmiştir. Osmanlı-Rus savaşlarında ve I.Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni isyanlarında tahrip olmuştur. Bayezit şehrinin etrafındaki surlar ve iç kalenin XIX. yüzyılın sonlarına kadar sağlam olduğu bu yıllarda yöreye gelen yabancı seyyahların çizdiği gravürlerden anlaşılmaktadır. Dış surlar şehrin doğusundaki sarp kayalığın üzerinden başlayıp güneydeki İshak Paşa Sarayı'nı da içine alacak şekilde bütün şehri kuşatmakta idi. Doğubayazıt Kalesinin yapılış tarihi bilinmemekle beraber, IV. Yüzyılda Urartular tarafından küçük çapta savunma yeri olarak inşa edildiği sanılmaktadır. Kayalığın orta kesiminde tapınak ve mağaralar mevcuttur. Ermeni ve Yezidiler bunları geçici ibadethane olarak kullanmışlardır. Bu kalenin diğer adı da Cinviz kalesidir. Kalenin içindeki tepede iki katlı **Paşa Konağı** denilen bir konak yapılmıştır. Bazı tarihçilere göre 1401 yılında Yıldırım Bayazıt tarafından kale onarılmıştır.

Kalenin dibinde ise **Şafii Camii** olarak bilinen cami yer almaktadır. Kesme taştan inşa edilen camii 15, 20 x 15, 20 m. boyutlarında, kare planlı ve tek kubbelidir. Kubbe 11,50 metre çapındadır. Sonradan yıkılan beş gözlü son cemaat yeri ile bir minaresi vardır. Kullanılacak durumda, sapasağlam olan yapının 1687' de tamir edildiği anlaşılmaktadır. I. Selim tarafından yaptırıldığı kabul edilen cami "Cami-i Gevher Digar" adı ile de anılmaktadır. Caminin yer aldığı vadinin kuzey tarafı düzeltilip güneyde vadi zemininden başlamak üzere

duvar örülerek düz bir teras oluşturulmuş ve üzerine cami inşa edilmiştir. Kahverengi, kırmızı, sarı ve beyaz renkli kesme taşlarla inşa edilen camide sarı ve beyaz renkteki taşlar muhtemelen çeşitli dönemlerdeki onarımlar sırasında kullanılmıştır. Tarihi caminin giriş kapısı, beden duvarları, mihrabı, son cemaat yeri, mihrabiyeleri, duvar payeleri, kubbeye geçiş sistemleri, duvarlardaki kemerler, pencereler ve minarenin yapımında bir sadelik göze çarpar. Bayazıt Camii, 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilerek ibadete açılır.

İspanya kralının elçisi olarak Timur'a gitmekte olan Claviyo ve beraberindeki heyet Bayazid'te de bir gece konaklar[14]. Clavijo'nun yazdıklarından, o dönemlerde halen eski Urartu kalesinin kullanıldığını, şehrin de kalenin hemen dibinde yoğunlaştığını, etrafının kuleli surlarla çevirili olduğunu anlıyoruz. Claviyo buranın hakiminin kuşatmada Timur'la anlaşma yoluna gittiğini ve vergi vermeği kabul ederek şehrin işgal edilmesine engel olduğunu anlatır.

XV. Yüzyılın sonlarına doğru Safeviler'in eline geçen Bayazıt, 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılır. Yavuz Sultan Selim'in Safevilere karşı düzenlediği Çaldıran Seferi'nin anlatıldığı Haydar Çelebi'nin Ruznamesi (Münşeat'üs-Selatin)'ne göre sefer sırasında ordu Bayezid yakınlarında

[14] Mehmet Gültekin. Batılı Eski Gezginler ve 1800-1900 yıllarında Bayazıt

konaklayınca Bayezid Kalesi halkı temsilcilerini göndererek Osmanlılara itaatlerini arz etmiş ve bölge Osmanlı topraklarına katılmıştır[15].

Osmanlı idari teşkilatında önceleri Van eyaletine bağlı bir sancak merkezi iken daha sonra Erzurum eyaletine bağlanır. Şehrin Osmanlı-İran sınırının çok yakınında bulunması, bir kale şehri olarak önemini artırmış ve zaman zaman ortaya çıkan Osmanlı-İran sınır anlaşmazlıklarında adı devamlı gündemde kalan sınır şehirlerinden biri olur. Nitekim 1554 yılında yapılan Nahcıvan seferinde Bayazıt önemli bir üs hizmetini görür. Bölgenin kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra ilk defa III. Murat döneminde 1578 tarihinde tahrir kayıtları yapılır.

Doğubayazıt Sancakbeyliği 1635'te Çolak Abdi Paşa ile başlar. Daha sonra Abdülfettah Efendi ve oğlu Mahmut Paşa Doğubayazıt Sancakbeyliği görevinde bulunur[16]. Mahmut Paşa'nın ölümünden sonra da Doğubayazıt Sancakbeyliği Çıldır Atabeylerinin eline geçer. Çıldıroğulları Hanedanı 1700'lerin başlarında I. İshak Paşa ile önem kazanır. Hacı Ahmet Paşa 1749, Hasan Paşa 1760 ve II. İshak Paşa 1790 yıllarında Çıldır valiliği görevinde bulunurlar. II. İshak Paşa'nın ölümüyle

15 Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma

16 Serap Bulat. İshak Paşa Sarayı Taçkapılarının Bezemeleri Açısından Değerlendirilmesi

birlikte (1799) Çıldıroğulları Hanedanı tarihteki önemini kaybeder, İshak Paşa'nın yerine de oğlu Mahmut Paşa Doğubayazıt Sancak Beyi olur. I. İshak Paşa zamanında başlayıp torunu II. İshak Paşa zamanında tamamlanan bir seri imar hareketi Doğubayazıt'ı mamur ve bakımlı bir hale getirir.

XIX. yüzyılın başında şehirde çıkan bir veba salgını saraya da sıçrayarak pek çok kişinin ve bu arada Doğubayazıt Beyi Mahmud Paşa'nın ölümüne yol açar. Sarayın iç avlusundaki mezarlığa gömülen paşanın burada mevcut mezar taşında sonradan kazınmış ölüm tarihi, kendisi tarafından bir süre hapsettirilen Jaubert'in seyahatnamesinde verdiği bilgilerle aydınlanmış ve Mahmud Paşa'nın 1805 yılında öldüğü ortaya çıkmıştır.

Jaubert (1779-1847), Osmanlılara karşı İran Şahı Feth Ali (1772-1834) ile ittifak yapmak isteyen Napolyon'un yolladığı gizli mesajı iletmek üzere İran'a giderken bir ara mola verdikleri Arzap köyünde Mahmud Paşa'nın askerleri tarafından alıkonularak, yanındaki refakatçilerle beraber Bayazit'e getirilir[17]. Mahmud Paşa, sarayda huzuruna çıkarılan Jaubert'in bir ajan olduğu kanaatine vararak onu zindana attırır.

Jaubert, Bayazit'in bir çok mahallelerden oluşan büyük bir şehir olduğunu, sarayın alt kısımlarında

---

[17] Mehmet Gültekin. Batılı Eski Gezginler ve 1800-1900 yıllarında Bayazıt

çoğunlukla hristiyanların, üst taraflarında ise Müslümanların yaşadığını, hatta semtlerin aşiretlere bölündüğünü ve şehirde bir çok kervansarayların bulunduğunu yazmaktadır. Jaubert Paşalığın idari yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Mahmud Paşa ve danışmanlar heyetinden, bürokrasiden sorumlu bir validen, kadıdan, zindancıbaşıdan, askerlerden, köylerde görev yapan kahyalardan söz eder. Ayrıca paşanın hareminden, zalimliğinden ve eşini Toprakkale'ye sürgün ettiğinden vs. bahsetmektedir.

Dört ay kadar zindanda kalan Jaubert, zindancıbaşı ile kurduğu dostluk ve kendisini merak edip arada bir gizlice görmeğe gelen iki cariye vasıtasıyla dışarıda olup bitenleri öğrenir. Bayazıt'ta 80 yıldan beri ilk defa veba hastalığının baş gösterdiğini, bunun da Cizre'den gelip Tiflis'e giden bir kervandan bulaştığını, şehir nüfusunun neredeyse yarısının yaşamını yitirdiğini, sarayda önce Mahmud Paşa'nın gözdesi kadının öldüğünü, ardından kendisinin de vebaya yakalandığını aktarır. Kısa sürede çok dramatik olaylar yaşanır. 30-32 yaşlarında olan Mahmud Paşa 1805 yılında ölünce halefi konusunda görüş ayrılığı çıkar. Saray bürokrasisi ölenin oğlunun çok genç olduğu görüşüyle kardeşi İbrahim Paşa'yı önerirken, aşiret reisleri kurulu ise yiğitliğini öne sürerek oğlu Ahmed'i ister. Ahmed saray paşası olur, İbrahim ise Toprakkale'ye yönetici olarak atanır. Ama kısa süre sonra Ahmed Paşa da vebaya yakalanır, babasının hayatta iken Toprakkale'ye sürgün ettiği annesinin acilen

kendisine yetiştirilmesini ister ve tüm bu olanların hristiyan Jaubert'in beddualarından cereyan ettiğini düşünür. Anne gelir, Ahmed Paşa çok kısa süre sonra ölür, peşinden de annesi vefat eder. İbrahim Paşa Toprakkale'den getirtilip başa geçirilir.

Osmanlı Arşivlerinde 1815'te Bayazıt mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın eceliyle Erzurum kalesinde ölmüş olduğuna dair bir kayıt vardır[18].

Averyarov 1815'te Erzurum Beylerbeyi Baba Paşa'nın itaat etmeyen Bayazid paşasının üzerine büyük bir kuvvetle yürüdüğünü, Bayazid paşasının ise tüm bölgeden 12.000 savaşçı toplayarak Baba Paşa'yı karşıladığını, bunun üzerine Baba Paşa'nın geri çekilmek zorunda kaldığını aktarır. Aynı yıl bölgeyi ikinci defa ziyaret eden Jacob Morier'den sözkonusu Bayazid paşasının yine Yusuf Paşa olduğu, onun sonraları Erzurum'daki zengin dostları aracılığıyla Baba Paşa ile arasını düzelttiği öğrenilir.

---

[18] Ayrıca iki yıl sonrasına ait bir belgede şunlar kayıtlıdır. "Ahıska'ya tabi Oltu kasabasından olup Kağızman'da ikamete memur Beyazıd Mutasarrıfı sabık İbrahim Paşa'nın Revan'a azimet ve serdar ile sözbirliği ederek Beyazıt Kalesi'ne hücum eylediğinden serian asker yardımı yapılması hususunda Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa tarafından Muş Mutasarrıfı Salim Paşa'ya ve Sepki aşireti Ağası Süleyman Ağa'ya vesaireye tahrirat yazılmış olduğuna dair Erzurum kadısının ve Bayazıt kadısının ve mütesellimininin ilam ve mahzarları hülasası"

Altı yıl sonrasına ait Arşiv kayıtlarında Abdülhamit Paşa'nın kötü niyet ve hareketlerine binaen İranlıyla münasebeti dolayısıyla mutasarıflıkta kalmasına emniyet edilemeyeceğinden bahisle sabık mutasarrıf Behlül Paşa'ya da aynı şekilde vezaretin tevcihinin münasip olmayacağına dair Sadarete yazılmış belgeler yer alır. Bu tarihte Hasan Paşa'nın ismi Bayazıt mutasarrıfı olarak geçer.

Çıldıroğulları'nın Doğubayazıt'taki hükümdarlığının 1820 yıllarında sona ermesiyle Bayazıt ve çevresi o yöredeki ayanlardan Behlül Paşa'ya (1820) yurtluk olarak verilir.

Şeyh Yusuf, Güneydoğu veya Kuzey Irak bölgesinden tek bir aile olarak XIX. Yüzyılda Doğubeyazıt'a gelerek yerleşir. Bayazıt'ta "Beylik", İshak Paşa soyundan Behlül Paşa'nın elindedir. Gelenek olarak her bey, akıl danışacağı bir alimi yanında hazır bulundurur. Şeyh Yusuf da bu şekilde, Behlül Paşa'ya ulemalık yaparak Doğubeyazıt'a yerleşmiş olur.

1821'de Osmanlı-İran savaşı olunca Bayazid'i kuşatan İran'lılar Paşa'yı esir alıp Tebriz'e götürürler. Bu esnada şehirde çok can ve mal kaybı yaşanır. Savaşın bitiminde Behlül Paşa yine sarayına döner. 1828 yılında ise Ruslar'ın Bayazid'i Zengezur'dan kuşatmasıyla Behlül Paşa ile yaptıkları anlaşma sonucu, şehir savaşsız teslim alınır, Paşa esir düşer ve Tiflis'e götürülür. O sıralarda Ağrı Dağ'ına tırmanıp Nuhun Gemisini bulmak

için gelmiş olan F. Parrot 1829 yılında Tiflis'te Behlül Paşa ile tanışır, onu yine orada esir tutulan diğer paşalardan çok daha ilginç bulduğunu ve kendisiyle iyi bir dostluk kurduğunu ayrıntılarıyla anlatır[19]. Bayazid'in tekrar Osmanlıya katılmasıyla Paşa da Tiflis'ten Bayazid'e döner. Bir Alman doğa bilimcisi olan Moritz Wagner (1813-1887) de 1844'te Bayazid'e gelir ve Behlül Paşa'dan dağda araştırma yapabilmesi için koruma ister. Parrot gibi Wagner de Behlül Paşa'nın Mahmud Paşa'nın oğlu olduğunu aktarmaktadır.

XIX. yüzyılda İranlılar'dan başka Ruslar'ın da üç defa tekrarlanan istilalarında Doğubayazıt ilk işgale uğrayan yerlerden biri olur. Rus işgallerinden birincisi 1828 yılındaki Osmanlı-Rus harbinin başlarında meydana gelir ve bu savaşta Bayazıt'taki nüfusun bir kısmı Revan ve Gümrü'ye sürülür. Ruslar, Kars, Ahiska, Ardahan ile birlikte Doğubayazıt'ı da ele geçirerek saraya ve şehre büyük zarar verirler. Doğubayazıt 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile geri alınır. Aynı yüzyılın ortalarındaki Osmanlı-Rus savaşında da (1854-1856) Ruslar Bayazıt'a

---

[19] Johann Jacob Friedrich Wilhelm Parrot (1792 –1841) Eston bilim adamı, doğa bilimci ve gezgin. 9 Ekim 1829'da, Tartu Üniversitesinde fizik profesörüyken, Khachatur Abovian (daha sonra ünlü bir Ermeni şair olur) ve üç öğrencisiyle birlikte Ağrı Dağı'nın zirvesine çıkar. Ağrı Dağı'nin keşfiyle ilgili kitabı, Ağrı Dağı'na Yolculuk (Reise zum Ararat) 1834'de basılır.

saldırırlar ve şehri yağma ederek yakıp yıkarlar. Doksanüç Harbi'nde (1877-1878) Ruslar ilk planda göz diktikleri yer olan Erzurum'a ulaşmak için Bayazıt'ın da elde edilmesini gerekli görürler. Bu sebeple Rus birlikleri 30 Nisan 1877 tarihinde Doğubayazıt'ı ele geçirir. Saraydaki yıkımın boyutları daha da artmıştır. Savaş sonunda 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın XIX. maddesi uyarınca Osmanlı Devleti savaş tazminatı karşılığı olarak Batum, Kars, Ardahan ve Eleşkirt'le birlikte Bayazıt'ı da Ruslar'a terk eder. Fakat Berlin Antlaşması'nın 60. maddesiyle şehir Osmanlı Devleti'ne iade edilir.

1879 tarihli bir belge, Erzurum İngiltere konsolosunun, "Bayazıt sancağı mutasarrıfının azliyle karışıklıklar başladığını ve yeni mutasarrıf İbrahim Bey'in tayiniyle asayişin temin edildiğini" bildiren yazısı ile ilgilidir.

Revan ve çevresinin sıtmalıları, buranın kışları soğuk, yazları serin geçen sağlam havası ile şifa bulmak için Bayazıt'a gelmektedir. XIX. Yüzyılın başlarında Erzurum eyaletinin bir sancağına merkez olan Bayazıt, Tanzimat'tan sonra eyalet sisteminden vilayet sistemine geçildiğinde de Erzurum vilayetine bağlı sancaklardan birinin merkezi olur. 1894 yılı Erzurum Vilayet Salnamesi'ne göre kasaba merkezinde harabe halinde bir kale, eski usul süslü bir hükümet konağı (Askeri Kışla-İshak Paşa Sarayı), beş cami ve mescit, bir Rüşdiye, dört

ibtidai mektep, üç medrese, iki tekye ve türbe, dört kilise, bir hamam, 20 han, 1.700 dükkân, 27 değirmen, yedi kireç ve kiremit-hane, iki debbağhane, bir köprü, 13 çeşme, iki bahçe, 2.550 arsa mevcuttur.

Toplam yedi bin nüfuslu sancak merkezi olan Doğubayazıt'ta iki binden fazla Ermeni yaşamaktadır[20]. Şehirde Surp Garabed ve Surp Vartan Kiliselerinin de bulunduğu Abdigor mahallesinde, iki Ermeni okulu ve bir Ermeni yetimhanesi mevcut idi. Bayazıt doğumlu Kamsar, hatıralarında evlerinin yanındaki kilise ile ilgili bir halk inanışından şöyle söz eder[21]. "Evimiz kilisenin arkasındaki duvarın dibindeydi ve kiliseye çok yakındı. Kilisemiz kubbesizdi; düz bir damı vardı. Dikkat çekmesin diye o şekilde olduğunu söylerlerdi. Kilisenin arkasındaki duvar hep yaştı; "Duvarın içinde canlı bir kız var, onun gözyaşlarından duvar ıslanıyor" diyorlardı. Büyüklerin anlattıklarına göre; kilise inşa edildiği zaman duvarı akşama kadar örüyorlarmış; sabah çalışmaya devam etmek için geri döndüklerinde ise onun yıkılmış olduğunu görüyorlarmış. Yaşlılar duvarın ayakta kalabilmesi için içine genç bir kız ya da erkek konulmasını salık vermişler. Öyle de yapmışlar; bir yerden, teyzesine büyük bir meblağ ödeyerek, öksüz bir kız getirmişler. Kızı duvarın içine yerleştirip, duvarı

---

[20] Orlando Calumeno. Doğubayazıt ve Ermeniler

[21] Verjine Svazlian. Ermeni Soykırımı. Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları. Erivan, EC UBA "Gitutyun" Basımevi, 2000

örmeye başladıklarında kız şarkı söyleyerek teyzesine hitap etmiş; teyzesi ise ; " Örsünler çocuğum örsünler! Dizine kadar, beline kadar, göğsüne kadar ve daha yukarılara kadar örsünler!" diye onu sakinleştirmiş. Omuzlarına vardıklarında, kız, teyzesinin kendisini duvarın içine yerleştirmeleri için verdiğini anlamış ve ağlayarak teyzesine şu şekilde beddua okumuş : " Kara kargaya dönesin; duvara konup cırıldayasın!". Teyzesi de kargaya dönüşmüş ve ıslak duvarın üstüne tünemiş. Bugüne kadar da o ıslak duvarın yakınında bir sürü karga uçar durur. O hikayeyi hep anlatır ve "Ördüler teyze ördüler!" şarkısını söylerlerdi; kızlar ise bir çember oluşturup dans ederlerdi.”

Kamsar, hatıralarında şehir hayatını anlatırken, Bayazıt’ın geleceğine dair ipuçlarını da verir. “Günlük hayat sakin gözükürdü. Bayramlar ve özellikle de düğünler birlikte kutlanır, açık hava toplantıları ve şenlikler sanki Ermeni, Türk, Kürt ayrılığı yokmuş gibi birlikte yapılırdı; ama çevreye ve insanlara karşı hep uyanıktılar. Gece-gündüz nöbet tutar ve susarlardı. Bayazet'te Daşnaklar vardı; devrimcilerin de varlığından bahsedilirdi; büyükler onları bilir, ama bizim kimseyle temas etmemize izin vermezlerdi.” Ne var ki, Kamsar, yeni vatanına gittikten sonra, ölünceye kadar doğup büyüdüğü memleketin hatıralarını zihninde yaşatmaya devam edecektir. “Bütün hayatım boyunca Bayazet'i, evimizi görmeyi hayal ettim. Bana öyle geliyordu ki, Bayazet'e gidecek olsam eskisi gibi anahtarı saklı olduğu

yerden alıp kapıyı açacak ve her şeyi eski yerinde görecektim.”

Doğubayazıt’ta 1894 yılında ihtilâl hareketine kalkışan Ermeni ihtilâlcilerin çıkardığı olayda, Ermeniler ile Müslüman halk arasında çatışma çıkar[22]. Olayda çok sayıda ev ve iş yeri tahrip olur ve 10 kişi ölür. Olay köylere de sıçramıştır. Faillerden ancak bir kaçı yakalanır ve çeşitli cezalara çarptırılırlar. Fakat bu mahkumiyetler 1897 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından çıkarılan genel siyasi af ilanı ile ortadan kalkar. 1899 Kasımındaki olayda ise 20 kişi suçlu bulunarak tutuklanır. Yargılama sonucunda 7 veya 8’i idama mahkum olur, fakat Padişah sadece ikisinin idamını 1902 Ağustos ayında onaylar ve Bayezid’de idam edilirler.

Ağrı ve Doğubayazıt sınır bölgeleri Birinci Dünya Savaşı’na kadar Ermeni komitelerinin sınır baskınları ve çatışmalarına sahne olur.

Kaya, Karataş ve Özgül’ün Erzurum Sağlık Müdürü olan Dr. Şerif Beyin (Soylu) vilayetin Sıhhi ve İçtimai Coğrafya’sına dair çalısması hakkında bilgi veren makalelerinde, şehir hakkında 1913 yılına ait bilgiler ediniriz. Gerek İran ve Rus istilalarının şehirde meydana getirdiği kargaşalıklar ve halkın başka yerlere göç etmek zorunda kalması, gerekse toplumsal yapının aşiretlerden oluşması gibi nedenlerle kalıcı iyileştirmelerin önü

---

[22] Muammer Demirel. Ağrı ve Doğubayazıt’ta Ermeni Olayları

açılamamıştır[23]. İdareci değişikliliklerinin ve idarecilerin görevde uzun süre kalmamasının bölge kalkınmasında engelleyici bir durum oluşturduğu da ortadadır.

1913 yılında Bayezid kaza merkezinde bayındırlık yapıları olarak 552 hane ile birlikte, devlete ait eski eserlerden olan ve hali hazırda askeri depo olarak kullanılan eski kale ile askeri kışla olarak kabul edilen yeni kale, çarşı yakınındaki ortaokul ve ilkokul mektepleri, beş cami-i şerif ile iki medrese, iki tekke, türbe, dört kilise, bir hamam, yirmi bir han, yüz doksan dört dükkân ve mağaza, beş kahvehane, yedi meyhane, otuz değirmen, yedi kireç ve kiremithane, üç debbağ-hane, bir hükümet konağı ve bir hapishane bulunmaktadır. Kasabada kazurat ve kirli suları drene edecek kuyu ve lağım bulunmamaktadır. Bu nedenle tuvalet ihtiyacı genelde evlerin çevresindeki kuytu yerlerde giderilmekte ve üzeri kül veya toprakla örtülerek gizlenmeye çalışılmaktadır.

Kasabada içmece olarak kullanılan suların dört ayrı kaynağı vardır. Birinci kaynak kasabanın kuzeydoğusunda bulunan eski kale mahallesinin suyu olup, kaynağın fazla suyu kuzeyde akan dereye akmaktadır. İkinci kaynak hapishane ve askeri kışlaya giden su olup, kasabanın doğusunda bulunan

---

[23] Faruk KAYA-Yakup KARATAŞ-İbrahim ÖZGÜL. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası

kayalıklardan çıkmakta ve çıktığı yer yerleşim yerlerinden uzakta olduğu için saf ve temizdir. Üçüncü kaynak Abdbekur mahallesinde, yine aynı isimle bilinen çeşme olup, kaynağı beş dakika mesafede bulunan Ermeni kilisesinin altında ve mahalle arasında olup suyu temiz ve durudur. Dördüncü kaynak Mahmut Çavuş kahvesi adıyla bilinen ve çarşı başında Akbulak ismiyle bilinen pınar olup, bu suyun kaynağı çeşmenin hemen yakınındaki kayalıktan çıktıktan sonra ikiye ayrılmakta ve bir kolu Lazlar kahvesinin kuzeyindeki mahallede içme suyu olarak kullanılmaktadır. Bayezid kasaba merkezinde toplam on üç çeşme mevcut olup, bunlardan bazılarının suyu doğal akış yolları ile birbiriyle birleşip kasabanın doğusundaki bahçe ve bostanları sular ve daha sonra Murdar Çay denilen dereden geçerek Zengizor Köyü tarla ve çayırlarına kadar akmakta ve oralarda bulunan çayırlar arasında kaybolmaktadır. Kasabada bir devlet doktoru bulunmaktadır. Ancak resmi ve gayri resmi bir eczane bulunmadığından dolayı doktordan yeterince istifade edilememektedir. Sağlık hizmetlerinin yokluğu yanında temiz içme-kullanma su temininin yetersizliği ve lağımların olmayışı bölgede görülen bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasına yol açan ana sebepler olarak görülmektedir. Kamu sağlığının korunmasına yönelik hizmetlerin büyük eksikliği yöre insanının adeta bir ortaçağ yaşantısı sergilemesine neden olmuştur. Kasabalarda okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça az olup ekonomik faaliyet olarak da genellikle tarım ve hayvancılık en önemli uğraş alanı olmuştur.

Kasabaların bir kısmında belediye teşkilatı bulunmamaktadır. Belediye teşkilatı bulunan yerleşmelerde ise kaynak yetersizliğinden dolayı yeterince hizmet sunulamamaktadır.

Ermeni ve Ruslar, 31 Aralık 1914'de Kurban Bayramı günü Müslümanlar Bayram Namazı'nda bulundukları sırada Doğubayazıt'a saldırırlar. Müslüman erkekleri camilerde esir alan Ermeni çeteleri ve Rus askerleri Müslümanlara görülmemiş zülüm ve işkence yaparlar. Bir kısım Müslüman idam edilir, çocuklar katledilir, kadınlara tecavüz edilir ve birçok Müslüman esir olarak Rusya'ya götürülür. Bu ilk işgalde tutunamayan Rus ve Ermeni kuvvetleri geri çekilir ve mezalim bir süreliğine durmuş olur.

Müslümanlara yönelik imha hareketi Rus ve Ermeni kuvvetlerinin esas işgali ile başlar. Ermeni çeteleri Doğubayazıt ve köylerinde ele geçirdikleri kadın erkek, çocuk yaşlı tüm Müslümanları katletmişlerdir. İşgalden önce Doğubayazıt ilçe merkezinde 15 000 Müslüman vardır. 14 000 kadarı katledilmiş, tahminen bin kişi hayatta kalabilmiştir. Hayatta kalanlardan beş yüzü esir olarak götürülmüş, beş yüzü de Diyarbakır, Musul, Siirt ve Harput taraflarına göç etmişlerdir.

Rusların tekrar Doğubayazıt'ı işgal etmesiyle birlikte İshak Paşa Sarayı askeri amaçla kullanılmış, dolayısıyla saraydaki tahribat boyutları artarak büyük zarar görmesine sebep olmuştur.

1915 Temmuzunda Vanlı Ermeni muhacirler Iğdır'a giderken Bayazıt yakınlarından geçerler[24]. "Şehirde tek bir ağaç bile yoktu; evlerin kapı ve pencerelerini yerlerinden çıkarıp yakacak olarak kullanmak üzere götürmüşlerdi."

Savaşın sonlarına doğru Rus kuvvetleri geri çekilirken pek çok değerli eseri beraberlerinde götürürler. İshakpaşa Sarayı'nın altın kaplamalı kapıları da bu eserlerle birlikte yağmalanır[25]. Bayazıt bir süre de Ermeni çeteleri tarafından işgal edilir. Nihayet 14 Nisan 1918'de kesin olarak kurtarılır. Bu tarihten sonra tam bir harabe halinde teslim alınan İshakpaşa Sarayı bir müddet süvari kışlası olarak kullanılır. İşgal sırasında Ruslar kendi topraklarından buraya kadar uzanan bir demiryolu hattı döşerler, fakat bu hat daha sonra sökülür[26]. Kazım

---

[24] Verjine Svazlian. Ermeni Soykırımı. Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları. Erivan, EC UBA "Gitutyun" Basımevi, 2000

[25] Sinan Gül. Peri padişahının sarayı: İshakpaşa. Aksiyon.19 Ağustos 1995

[26] Cevdet Baycan Demiryolu isimli makalesinde olaydan söz eder. "Bundan 50 yıl öncesi Doğubayazıt'ta yaşayan her ailenin sahip olduğu evin üstünde bir veya birkaç demiryolu rayı vardı. Peki, bu demiryolu rayları nereden geliyordu? Beyazıt Sancağı uzun süre Rus işgali altında kalmıştır. Ruslar aynı zamanda İran sınırlarında kalan Azerbaycan eyaletini de işgal etmişlerdi. Ruslar kışlık yakacaklarını ve diğer amaçlı gereksinimi olan yakıtı Eleşkirt'in Molla Kasım köyündeki kömür madeninde temin etmekteydiler. Onun için Ruslar Maku'dan Doğubayazıt ve Ağrı üzerinden geçen Molla Kasıma

Karabekir'in hatıratı, Rus yapımı bu yolun ve Tahir beldesine kadar gelen trenlerin varlığının ilk resmi kanıtıdır[27]. O yıllarda inşa edilen demiryolu ile cephede unutulan trenlerden daha sonra haber alınamaz. Bu yol, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) haritalarında da yer almaz. Resmi arşivlerde de Ağrı'daki tren yoluna ait bilgi bulunamaz. Harita Genel Komutanlığı arşivlerinde ise tren yolunu gösteren 1950 yılına ait 1/25000 ölçekli bir harita, kayıp demiryolunun güzergahını ve ilin civarındaki evlerde yer alan demir kolon ve çatı direklerinin hikayesini de ortaya çıkarır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sancaklar vilayet haline dönüştürülünce Bayazıt da aynı adlı bir vilayetin merkezi olur. 1927'de bu ilin merkezi Karaköse'ye nakledilir, Bayazıt ise ilçe merkezi haline

---

varan bir demiryolu ağı kurmuşlardı. Doğubayazıt'ta Rusların bir istasyonu ve birde şefliği vardı. Şeflik bugün ki Sağlık Meslek Lisesinin binasıydı. İstasyon ise İbrahim Baycan, Sait Baycan'ın evlerinin ve Karayolları binasının bulunduğu mıntıkaydı. Buraya Vazgal ismi verilirdi. Vazgal Rusça da istasyon demektir. Yukarı Bayazıt'tan bugün ki yerleşim yerine iniş 1938 yılında başladı. İlk iniş yapan aile babam Sait Baycan ile amcam İbrahim Baycan'ın ailesi olmuştur. Daha sonra bugün ki yerleşim yerine yukarı Doğubayazıt'tan akın yapılmıştır. Dolayısıyla yeni yerleşim yerinde bir inşaat olayı yaşanmıştır. Yeni ev ve dükkan yapanlar Ruslardan kalan demiryolu raylarını inşaatlarında kullanmışlardır. İşte demiryolu raylarının öyküsü bu!"

[27] Orhan Akkurt. Rusların rayı Ağrı'ya çıktı, dam oldu. Aksiyon. 30 Ekim 2006

getirilir. 1927 sayımında 3930 olan nüfusu bu değişiklik sebebiyle 1935'te 1860'a düşer. Bayazıt adı da 1935'te Doğubayazıt olarak değiştirilir. Ana yollara göre sapa bir yerde bulunması, Doğubayazıt'ın asırlardır bulunduğu yeri terk ederek ova üzerinde eskiden İstasyon denilen Sarıova mevkiine taşınmasına sebep olur. 1938 yılından itibaren Doğubayazıt bu yeni yeri olan düzlük alanda gelişir. Eski Bayazıt ise gitgide tenhalaşır ve sönükleşir.

Üç bölümden oluşan **İshak Paşa Külliyesi**, her bölümü kendi içerisinde uyumlu ve kendine ait farklı büyüklükte avluları, bu avluların etrafını çevreleyen çeşitli birimlerden oluşur. I. ve II. avlu etrafında 'U' harfi şeklinde yerleştirilmiş yapı gruplarından meydana gelen sarayın, I. avlusunun doğu kısmında nöbetçi odaları avlunun hemen sağında ve bitişik olarak yapılmış çeşme, tuvalet, sarayın bugüne ulaşabilen kısımlarındandır. Kuzey kısmında da muhafız koğuşları, zindan olarak kullanıldığı düşünülen merdivensiz bodrumlar, ayrıca ısıtmanın ateşleme odası yer alır. Sarayın doğu cephesindeki nöbetçi odalarından zemin katta bulunan üç oda, günümüze ulaşabilirken üst kattaki odalar tam anlamıyla korunamamıştır. I. avluyla harem arasında yer alan bölüm ise, üç ana bölüme ayrılan sarayın en önemli birimlerinin bulunduğu kısmı oluşturur. II. avlunun batı cephesinde harem kısmı, kuzey cephesinde günümüze sağlam ulaşabilmiş olan cami, minare ve caminin hemen yanında yer alan türbe ve cami ile aynı hizada bulunan ilk şekliyle günümüze ulaşamamış selamlık kısmı

bulunmaktadır. Sarayın batı bölümünü kaplayan üçüncü bölümde ise, sarayın özel oturma bölümü yani harem kısmı yer alır.

Osmanlı Dönemi XVIII. yüzyıl yapısı olan İshak Paşa Sarayı'nın asıl etkileyici yönü mimaride yoğun bir şekilde kullanılan, farklı üslupları bünyesinde barındıran eklektik bezeme özellikleridir. İshak Paşa Sarayı'nda mimarisi ve bezemesi açısından her biri birbirinden farklı tarzda inşa edilen dört farklı taçkapı bulunmaktadır. Bu taçkapıların içerisinde en önemlisi ve anıtsal olanı, Sarayın doğu cephesine yerleştirilmiş olan Selçuklu tarzındaki ana giriş kapısıdır. Yüksek ve anıtsal yapısıyla dikkat çeken diğer bir kapı da II. avluya bakan cephenin ortasına yerleştirilerek hareme girişi sağlayan harem taçkapısıdır.

Sarayın bulunduğu coğrafi konum dolayısıyla farklı bölgelerden gelen taş ustalarının hayal güçleri yapıda kullanılan motiflerin farklılaşmasında ve İshak Paşa Sarayı'na özgü olmasında etken rol oynamıştır[28]. Bezemeleriyle son derece özgün olan sarayda, Türk Sanatı'na yabancı olmayan motiflerle birlikte, barok, rokoko üsluplarının bölgesel farklılıklarla yoğrulmuş etkileri görülür. Aynı zamanda bulunduğu bölgeden dolayı İran, Gürcü ve Kafkas etkileri yerel ustaların kendi hayal güçlerinden kattıkları zenginliklerle

---

[28] Serap Bulat. İshak Paşa Sarayı Taçkapılarının Bezemeleri Açısından Değerlendirilmesi

gerçekleştirdikleri bezemeler, sarayı özel yapan bir yapı dekorasyonunun oluşumunda etkili olmuştur. Süslemelerde Büyük Selçuklu, Osmanlı ve diğer Avrupa üsluplarıyla (Gotik, Barok, Rokoko, Ampir) yerel özelliklerin ve bölge sanatının bir arada görüldüğü eklektik bir üslup ortaya çıkar.

İshak Paşa Sarayı şu mimari bölümlerden meydana gelir: Dış cephe, Birinci ve ikinci avlu, Selamlık dairesi, Cami binası, Aşevi (Darüzziyafe), Hamam, Harem dairesi odaları, Merasim ve eğlence salonu, Takkapılar, Cephanelik ve erzak odaları, Türbe binası, Fırın, Zindan, İç mimariden bazı bölümler (kapılar, pencereler, dolaplar, şerbetlikler, şömineler vs.). Çetin makalesinde saray bölümlerinden birinin medreseye ait olduğunu ileri sürer[29].

Saray bölümü iki kattan oluşmaktadır[30]. 366 oda bu iki kat içinde yer almaktadır. Her odada taştan yapılmış ocaklar vardır. Taş duvarlardaki boşluklar bütün yapının merkezi bir ısıtma sistemine sahip bulunduğunu göstermektedir.

Kare planlı caminin kuzey bölümünde medrese, kuzeybatı köşesinde de minare yer almaktadır. Cami sarayın iki katı yüksekliğinde olup son cemaat yerinin

---

29 Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma

30 http://www.kulturvarliklari.gov.tr/

üstü terastır[31]. Dışta mihrap çıkıntısı, pencere alınlıkları ve çevreleri süslenmiş olan yapının içinde de taş süsleme görülmektedir.

"Ya İlahi bu mekanın sahibini mesrur kıl
Ahirette halini dünyasını tek mamur kıl
Ravza-i Rıdvan gibi iş bu makam-ı dil-küşa
Merkadını ayş ü işretle heman pür nur kıl"

Kitabesinden anlaşıldığı üzere türbe 15 yıl sonra 1800'de yapılır[32]. Caminin kıble duvarı dış kenarında bulunan türbenin avlu zemininde görülen kısımları methal örtüsü ile iki havalandırma menfezlidir. Esas türbe zemin altında dikdörtgen, üstte ise sekizgen planlı bir yapıdır. Üstte kırık piramidal bir külahla örtülü olan yapının köşeleri, yonca biçimli iri sütunçelerle hareketlenen cepheleri kabarık bitkisel süslerle dolguludur. Bu türbede Çolak Abdi Paşa, İshak Paşa ve yakınları yatmaktadır.

Eski Bayezid şehrinde İshak Paşa Sarayı'nın 70 m. güneybatısında yer alan Saray Mezarlığında Osmanlı mimarisine ait izler görülür. Oldukça harap halde bulunan mezarların çoğu saray hanedanı veya hanedana yakın nüfuzlu kişilere ait olmalıdır. Üzeri açık şahideli sanduka tipi ve tek blok taştan kesilen şahidesiz sanduka tipi mezarlar son derece zengin bir taş işçiliği

---

[31] Semavi Eyice. İshak Paşa Külliyesi.TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 22

[32] Müzahir Kılıç. İshak Paşa Sarayın Kitabelerine Tahlilci bir Yaklaşım

göstermektedir. Bezemelerde kullanılan motifler ve geometrik kompozisyonlar İshak Paşa Sarayı süslemeleri ile de yakınlık göstermektedir.

Saray mezarlığının batı bölümünde bulunan Mezarlık Mescidi'nin kim tarafından ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. Kuzey cephede harime açılan taç kapı üzerinde yer alan kitabe tahrip olduğundan mahiyeti tam olarak anlaşılmamıştır. Ancak mezarlıkta bulunan en erken tarihli mezar 1728-1729'dur. Mezarlığın kuruluşu mescitIe birlikte uyum gösterdiğinden, mescidin bu yıllarda mevcut olabileceği düşünülebilir. Sarayın bitiş tarihi olan l784'de bazı mezarlarla birlikte mescidin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Anlatılır ki, sarayın yapımına sancak beylerinden Çolak Abdi Paşa zamanında başlanır. Çolak Abdi Paşa IV. Murad'ın İran seferine öncü kumandanı olarak iştirak eder. Bir kalenin fethinde bütün komutanların başarısız kalması üzerine padişah Abdi Paşa'yı vazifelendirir. Kale kapılarını açan paşa, bu arada kolunu kaybeder. Muharebeden sonra Abdi Paşa padişahın huzuruna çıktığında sol koluyla selamlayıp dışarıya çıkar. Bunun üzerine huzurdaki beyler gülüşürler. IV. Murad paşayı tekrar çağırıp niçin sol eliyle selamladığını sorar. Paşa, "Padişahım sağ olsun. Sağ kolumu kaybettim. Utandığımdan sol kolumla selam verdim", der. Paşanın gösterdiği kahramanlıklardan çok memnun kalan padişah kendisini o mıntıkanın beyi olarak tayin eder. Abdi Paşa'nın ölümüyle yarım kalan saray oğlu Mahmut Paşa

tarafından da tamamlanamayınca 93 sene sonra İshak Paşa zamanında bitirilir.

Bölgenin idaresine Abdi Paşa'dan sonra aralarında kan bağı bulunan Abdülfettah Efendinin getirildiği ve Abdülfettah Efendi'nin de ölümüne kadar (1711) bu görevi aralıksız sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bugün Erzurum Aşağı Habip Efendi Mahallesi'ndeki Mahmut Paşa türbesinde bulunan iki mezardan birisi Mahmut Paşa'ya diğeri babası Abdülfettah Efendi'ye aittir[33]. Mezar taşlarında her iki şahsın da Bayazıt Sancak Beyi oldukları belirtildikten sonra Abdülfettah Efendi'nin Miladi 1711 yılında, Mahmut Paşa'nın ise 1764 yılında öldükleri yazılıdır. Buradan aralarında akrabalık bulunan Abdi Paşa ile Abdülfettah Efendi'nin Bayazıt Sancak Beyliği'ni halef–selef olarak sürdürdükleri sonucu çıkarılabilir.

Çıldır Beylerinin atası olan I. İshak Paşa'nın (1702) yılında Çıldır livası Mutasarrıflığı görevini yürütürken, Safavilere karşı yapılan savaşlara katıldığı ve gösterdiği yararlılıklar sonucu 1723 yılında, vezirlikle ödüllendirildiği, 1742 yılında da Tiflis Valisi olarak görevlendirilmesiyle çevresinde hayli nüfuzunun artmış olduğu nakledilir. Sicil-i Osman-i de I.İshak Paşa'nın XVI. Yüzyılda İslamiyet'i kabul etmiş Ocaklı Beylerinin soyundan geldiği belirtilir. Vezirlikten sonra Tiflis Valiliğine kadar yükselen İshak Paşa'nın oğlu Hacı

[33] Bkn.Evliyalar Şehri Erzurum. Sh 62

Ahmet Paşa da babasının yerine Çıldır Valiliğine atanmış (1758), daha sonra da Vezir rütbesiyle Gürcistan seraskerliğine tayin olmuştur. Bu görevde iken isyan edince yakalanarak idam edilir (1761). Aynı yıl, yerine oğlu Hasan Paşa Çıldır Valiliğine getirilir. On yıl sonra o da vezir olur ve Gürcistan seraskeri iken azlolunur. Daha sonraları Köstendil ve Selanik Valiliklerinde bulunan Hasan Paşa, 1769 yılında Hotin muhafızı iken orada ölmüştür. Daha önce çeşitli görevlerde bulunduğu bilinen Hasan Paşa'nın oğlu II. İshak Paşa da 1789 tarihinde Vezir rütbesiyle Çıldır ve Ahiskaya'da Vali olarak görevlendirilmiştir. Valiliğinin ikinci yılında Şerif Paşa'nın azline sebep olmasıyla bu görevinden alınır. Hasankale (Pasinler)'ye menkup olarak gönderilir.

1792 yılı sonlarında Bayezit Sancağı Mutasarrıflığı uhdesinde bulunan İshak Paşa'nın Hasankale de ikamet etmesi emredilmiştir. İshak Paşa ile ilgili yapılan araştırmalarda onun bir süre sonra Hasankale'de vefat ettiği, belirtilmektedir. Halbuki, 1799 tarihli bir tevcihat kaydından, İshak Paşa'nın 19 Haziran 1799'da vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır[34].

Anlatılır ki, yaptırdığı sarayın bir benzerinin daha olmasını istemeyen, sarayıyla birlikte adının her zaman anılmasını arzulayan İshak Paşa, inşaat bittikten sonra ustabaşını çağırarak sormuş:

---

[34] Sait Küçük. Kağızmanlı Çolakoğulları ile İshak Paşa Sarayı'nı Yaptıran İshak Paşa'nın Akrabalığı

-Bu sarayın bir benzerini başka bir yerde daha yapar mısın?

Ustabaşı, "Paşam" demiş; "Bizler geçimimizi el emeğiyle sağlayan emir kullarıyız. Sizin ardınızdan bir bey yerinize geçse, ya da bir başka diyarın beyi kaçırıp memleketine götürse ve böyle bir başka saray yapmamı istese elim mahkum yaparım."

-"Gözünü oydururum, yapamazsın" demiş Paşa.

-"Aklımla tasarlar, elimle yaparım."

-"Ellerini kestiririm."

-"Tarif eder başka ustalara yaptırırım."

-"Dilini kestiririm."

-"Ayağımla işaret ederim, netice de böyle bir saray ortaya çıkar.

Sonunda baş edemeyeceğini anlayan İshak Paşa iyice sinirlenerek ustabaşını katlettirmiş.

1950 yıllarından itibaren saray ve külliyesi pitoresk görünümü sebebiyle tanınmaya başlanmış ve 1960 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğü'nde görevli Mahmut Akok tarafından bütün mimari karakterini ortaya koyan ayrıntılı plan ve rölöveleri çizilerek yayımlanmıştır. Ardından bu önemli külliyenin restore edilmesine girişilmiştir. Günümüzde Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı müzelerden biri olarak fonksiyonda bulunmaktadır.

İshakpaşa Sarayının üst kısmında bulunan ve ismiyle anılan mezarlıkta **Ahmed-i Hani**'nin türbesi vardır. Hani Baba ve Molla Ahmed olarak da anılan

Ahmed-i Hani (1651-1707) Osmanlı Kürt edip, şair, tarihçi ve mutasavvıf olarak bilinir. Nisbesini, Hakkari yakınlarında bulunduğu söylenen Han köyünden veya burada yaşayan Hani aşiretinden ya da mensubu olduğu Haniyan ailesinden aldığı tahmin edilmektedir[35]. Ahmed-i Hani'nin babasının ismi İlyas, dedesi Eyaz, büyük dedesi ise Rüstem'dir. Babası Şeyh Elyas, Kızıldıze (Kırmızı Kale-Ortadirek) köyünde kadılık görevinde bulunmuştur[36]. Kızıldıze tarihi kervan yolunun İran'a açılan son kapısıdır. Buradan geçen kervanlardan alınan baç (haraç, gümrük harcı) ile İshak Paşa Sarayının inşaat finansmanı sağlanmıştır. Bugün Kızıldize'nin temelleri harabe şeklindedir. Köyün eski mezarlığına Hani Mezarlığı denmektedir. Ahmed-i Hani İshak Paşa Sarayı'nın temeli atılırken (1674) dua okumuştur. O sırada Beyazıt Beyi Mir Muhammed'dir. Daha sonra Çolak Abdi Paşa soyu hükmetmiştir. Soyca Sılıvi'dirler. Gençlik çağında Botan Beyinin meclislerinde uzun süre bulunduğu, diğer mirliklerin tümüyle de yakın ilişkileri olduğu açıktır. Bayazıt'ta Muradiye Camisinde imamlık yapmış, Bayazıt Miri Mir Muhammed'e divan katipliğinde bulunmuştur. Onunla yakınlığını, ona sevgisini bir şiirde ifade etmiş, ölümüne üzüntüsünü dile getirmiştir. Mir adına İran Sınır Serdarı ile alınan karara imza atmıştır. Mirliği temsilen Osmanlı başkenti İstanbul'a gidip geldiği rivayet edilmektedir.

[35] M. Sait Özervarlı, Hânî, Şeyh Ahmed Mad., TDV İslâm Ansiklopedisi, İs.,1997, c.16, s.32.
[36] http://www.ehmedexani.org/

Ömrünün son döneminde kurduğu Hani Medresesinde dersler vermiş, yöre halkının çocuklarının yetişmesi için uğraşmıştır. Yaşamı boyunca evlenmemiş, çocuk sahibi olmamıştır.

Dört dil (Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe) bilen Hani, eserlerini, dönemin tercih edilen edebiyat dili olan Farsça yerine Kürtçe yazmıştır. Başta Kuran-ı Kerim tefsiri olmak üzere 91 cilt eser yazmış olduğu ileri sürülür. Önce Nubara Biçukan'i (Çocukların Taze Baharı-Arapça-Kürtçe manzum bir sözlük olup 1683 yılında yazılmıştır), gençlik çağında Aqideya İmane'yi (İmamın Akideleri- İman esasları ve diğer akaid konularının Sünni görüşe göre açıklandığı seksen beyitten oluşan bir risaledir (1687). 1695'te de Mem u Zin'i bitirmiştir. En meşhur eseri Mem ü Zin'dir. Bu eser, Emir Zeynettin'in güzel kızları Zin ve Sti'nin, Mem ve Tajdin'e olan aşklarının anlatıldığı şiir şeklinde yazılmış destandır[37]. Eser, aynı adla sinemaya da uyarlanmıştır.

Gültekin makalesinde Kürt aydınlarından Müküslü Hamza'nın (1892-1958) Mem u Zin üzerine

---

[37] Olayın Cizre hükümdarlarından Mir Abdullah'ın oğlu Mir Zeynuddin zamanında (854 Hicri, 1451/1451 Miladi) yıllarında meydana gelmiş olduğu anlatılır.Mem ve Zin'in kabirleri Şırnak'ın Cizre ilçesinde Nusaybin Caddesi ile Mir Abdal caddesinin kesiştiği köşede, Mir Abdal Mescidi'nin bitişiğinde bulunan türbede olduğuna inanılır ve burası halk tarafından ziyaret edilir.

çalışmasından söz eder[38]. 1919'da yayımlanan kitap ilk baskısından itibaren sürekli baskılarla karşılaşmış, eser toplatılmış, eseri yayınlayanlar hakkında zaman zaman çeşitli davalar açılmıştır. Mem u Zin'e yönelik baskılar Osmanlı Devleti hükümeti dönemi ile sınırlı kalmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından da devam etmiştir. Mem u Zin'in milliyetçi bir karakter taşıdığı, 1925 Ayaklanması sırasında ayaklanmanın liderleri tarafından, ayaklanmaya katılanlara milliyetçilik bilincini aşılamak amacıyla okunduğu, bunun da İstiklal Mahkemesince tespit edildiği belirtilir. Hasan Hişyar Serdi de anılarında 1925 ayaklanmasında kendilerine verilen cezayı çekmek üzere gönderildikleri Niğde'ye giderken Harput'ta eski bir kiliseden cezaevine dönüştürülen bir yerde kaldıklarını, burada Müküslü Hamza ve Mehmet Şefik Arvasi'yi (1884-1970) gördüğünü, Şefik Arvasi'nin de Molla Ahmed Cezeri'nin Divan'ını bastırdığı için 10 yıl hapis cezasına çarptırıldığını söyler. Dönemin Türk hükümeti, kitabı toplatarak yakar, dağıtımını ve satışını yasaklar. "Reisicumhur İsmet İnönü" imzalı yasak kararı şöyledir. "Ahmedi Hani tarafından yazılan ve İstanbul'da Necmi İstiklal Matbaası'nda basılan Mem u Zin adlı kitabın yasak edilmesi ve elde edileceklerinin toplattırılması kararlaştırılmıştır. 13 Nisan 1950." Yıllar sonra 1968'de M. Emin Bozarslan'ın Latince alfabeyle İstanbul'da yayınladığı Mem u Zin, aynı akıbete uğratılır. Önce

---

[38] Nihad Gültekin. Mem û Zîn ve Hemzeyê Mûksî

toplatılır, ardından beraat eder. Otosansürlü bu baskının ardından yazar tarafından 1996'da yeniden düzenlenen sansürsüz baskı yasaklanıp toplatılır.

Ne var ki, Ahmed Hani'nin "..Mem ve Zin'in aşkı etrafında çağının yaşamını, sosyal, kültürel ve idari durumunu, ahlaki değerlerini başarıyla tasvir etmiş .." olduğu bu mesnevisinin kaderinde, Kültür Bakanlığı tarafından 2010 yılı Kültür Eserleri Dizisi kapsamında yayımlanmak vardır.

Kelam konularında Sünni ve genellikle de Eş'ari görüşlerine bağlı olan müellif, kainatın yaratılışı ile insanlara sorumluluk yüklenmesindeki sırlar üzerinde durur. Tasavvufi düşüncesinin yanında dönemin sosyal sıkıntıları üzerinde duran ve halkın sahipsizliğinden yakınan Hani, bu meselelerin sosyal dayanışma ve bilgilenme ile aşılabileceğini, kendisinin de eserleriyle bu hususta üzerine düşeni yapmaya çalıştığını ifade eder. Kendi döneminde insanların ilim ve hikmet yerine maddi menfaatlere değer vermelerinden yakınır.

Hafız Osman İlhami Karakurt, Mem u Zin'i tercüme ederken, aslında Mem u Zin'in bir aşk hikayesi olmadığını, sırlar kitabı olduğunu, leduni bir derinliğe sahip bulunduğunu, keşiflerin satır aralarına gizlendiğini söyler[39]. Şarih Hafız Osman Hoca yine divandan

---

[39] Osman İlhami Karakurt (1937-2013) Kars'ın Sarıkamış kazasında doğdu. Yedi yaşında Hafızlık eğitimine

hareketle vehbi ilimler sahibi Hani Baba Hazretlerinin bu günlere ve daha sonraki zamanlara ait olaylara işaret eden şaşırtıcı görüşlerini de ayetlere dayandırarak yorumlar. Ayetlerin dışında, özellikle İmam-ı Gazali, İmam-ı Rabbani, İmam-ı Suyuti, İmam-ı Kuşeyri, Mevlana Cami Hazretlerinin görüşlerine de yer verir.

"Her ne istesek o bize görünüyor. Öyle ki, bizim önümüzde tüm haller 'tespit' edilebiliyor. Yani gelecekleri olduğu gibi görüp ve tespit etmek… Ve gelecekte neye varıyorlarsa ve ne ile kalıyorlarsa… o durumlar bizlere tamamıyla görünmüş oluyor ki... Geçmiş zamanlar gelecek zaman gibi bize görünüyor. Ve o durumlara gitmenin müsavi olması, nasıl ve ne gibi oluyorsa, görünüyor ve nihayet buluyor. Ta ki, dünya sona erinceye kadar tümü bizlere görünüyor. (1.cilt/85)"

---

başladı Sarıkamış Kur'an Kursun'da Hafızlığını bitirdi. 1950 yılında Müftü Kasım Ocak'ın yanında Arapça, Farsça öğrendi. 1960 yılında Ağrı'ya yerleşti. Bir süre muhtelif camilerde İmamlık, Müezzinlik ve Vaizlik yaptı. Resmi görevini bıraktıktan sonra, çeşitli işlerde çalıştı, ticaretle uğraştı. Uzun yıllardan beri kitapçılık yaptı. 1960-2013 yılına kadar "fahri olarak" Kur'an'ı Kerim, Arapça, Farsça dersleri verdi. Yüzlerce Hafız yetiştirdi. Şubat 2013'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. Yayımlanmış eserleri, Ahmed-i Hani Divanı (Mem-u Zin) tercümesi, Melâ-i Cezeri'nin (Divan) tercümesi, Ömer Hayyam'ın (Rübaiyat) şerhi, Bahauddin Nakşibendi (Nan ve Helva) Risale tercümesi'dir.

Bediüzzaman Hazretleri 14-15 yaşlarında iken, bir ara Doğubeyazıt'a giderek bir süre orada kalır. Gündüzleri medresede, gecelerini ise Hani'nin türbesinde geçirmektedir. Gündüzleri bile girilmeye korkulan türbede gecelerini geçirmesi, halkın dikkatinden kaçmaz. Bundan dolayı halk arasında Bediüzzaman için, "Ahmed Hani Hazretlerinin feyzine mazhar olmuştur", denmeye başlanır. Hani'nin İsmail Bayezidi (ö. 1709), Şerif Han (ö. 1748) ve Murad Han Bayezidi (ö. 1778) gibi öğrenci ve takipçileri olmuştur. Eserleri gün geçtikçe daha çok dünya dillerine çevrilen Ehmedê Xani o dönemde yaptırmış olduğu medresede 10 bilim dalı okutulmuş ve bu gelenek, bilahare Ismailê Bayazidi ve Muradxan Bayazidi tarafından devam ettirilmiştir.

Kabristanı İshak Paşa Sarayının 500 metre doğusundadır. Ne var ki, Rus işgali sırasında yıkılır. Doğubayazıt halkı ve Doğubayazıt Belediyesi mezarını kümbetle imar eder (1990–1991). Burası halkın hem mesire, hem ziyaret yeridir. Mekan ibadet, ziyaret, ümit; yani hem terapi hem de kutsal alan olarak telakki edilmektedir. Yaz kış ziyaretçilerle dolup taşmaktadır. Türbe İshakpaşa Sarayının arkasında, camiye bitişiktir. Cami ve türbe yöresel kesme taşlardan inşa edilmiştir. Değişik dilekler ve istekler için yoğun olarak ziyaret edilmektedir.

Anlatılır ki, Ahmed-i Hani görüştüğü kişilerle konuşmadan önce içinden geçenleri bilirmiş. Hani Baba

öleceği zaman, hocası Rüstem'e "Ölünce beni yıkayıp, bırakın" der. Ölünce Hani yıkanır ve cesedi camide bırakılır. Ertesi sabah geldiklerinde cesedin mezara defnedildiği görülür.

Başka bir menkıbeye göre Hani Baba, "Bir gün, caminin kıble duvarında çatlak görürseniz şehri terk edin", der. Bir süre sonra dediği yerde çatlak oluşur ve altı ay sonra da Ruslar şehri istila eder.

Arvasilerin Doğubayezid kolu **Seyyid Abdurrahim** ile başlar. Seyyid Abdurrahim, Seyyid Abdullah'ın büyük oğludur. Arvas'da babasının medresesinde ve sohbetinde yetişir. İlim ve hal bakımından akranını geçip meşhur olur. Civar şehirlere yayılan şöhretini duyan İshak Paşa, Seyyid Abdurrahim'i tedris ve irşad için Bayezid Sancağı'na ister. Babasının izni ile Bayezid'e gider ve derhal medresesini kurar. Bir yandan tedris, bir yandan irşadla meşgul olur. Daha önce, meşhur ediplerden şair Ahmed-i Hani de İshak Paşa'nın davetiyle Bayezid'e gelmiştir. Böylece Seyyid Abdurrahim, İshak Paşa'nın muallim ve mürşidi, Ahmed-i Hani de Paşanın şair ve katipliği görevini yürütmüşlerdi.[40]

---

[40] M.Süleyman Kuku – S.Ahmed Arvâsî, a.g.e. s. 127 Şüphesiz, anakronizm sebebiyle iki şahsiyetin burada aynı tarihlerde bulunmadıklarını not edelim.

Seyyid Abdurrahim 1786 yılında vefat edip, kabri Yukarı (Eski) Doğu Bayezid'de, Arvasi kabristanında Ahmed-i Hani Mescidi'nin yanındadır. Kabir türbe girişinin sağında yer alır. Türbe özellikle sırt ağrıları için ziyaret edilmektedir. Sırt ağrılarından şikayet edenlerin türbeye gelip sırtlarını mezar taşına sürterek şifa bulacaklarına inanılmaktadır.

Anlatılır ki, Arvasi Hazretleri bir sohbet meclisinde Mevlana'nın Mesnevi'sinden beyitler okumaktadır. Sohbette bulunan ve İran'dan gelen mollalar Mesnevi'yi küçüksemek için bildikleri halde, "Ne okuyorsun?", diye Arvasi'ye sorarlar. Arvasi "Mesnevi okuyorum" der. Bunun üzerine mollalar, "Meşnevi okumaya değmez" derler. Bunun üzerine sinirlenen Arvasi Mesnevi'den rastgele bir bölüm açar ve "oku" der mollaya. İranlı molla şu beyti okur:

Mesnevi ra meşnevi mehan
Ey sek-i gürgin bed kerdei

Bu beytin anlamı şöyledir: Mesneviyi meşnevi okuma, ey uyuz köpek kötü bir iş yaptın…

Mollalar utanmışlardır. Arvasi'nin kerametine inanırlar. Sonra defalarca okumalarına rağmen Mesnevi'de böyle bir beyite rast gelemezler.

Seyyid Abdurrahim'in vefatından sonra, kendi medresesinde ilim tahsil etmiş ve kendi terbiyesinde yetişmiş olan oğlu **Seyyid İbrahim**, İshak Paşa'nın

yanında babasının yerini alır, baş danışmanı olur, vefat edinceye kadar esas vazifesi olan tedris, talim ve irşadla meşgul olur. Osmanlı Devleti adına zaman zaman elçi olarak İran'a gönderilir. Seyyid Fehim Arvasi Hazretlerinin anne tarafından dedesi olan İbrahim Arvasi, 1832 yılında vefat etmiş olup kabri Doğu Bayezid'deki aile kabristanındadır.

Seyyid İbrahim'in **Abdülaziz** (öl.1888) adlı oğlundan nesli devam etmiş, torunu Muhammed Sıddık 1940'lı yıllarda Doğu Bayezid'de müftülük yapmıştır. Seyyid Abdülaziz'in büyük oğlu **Seyyid Emin**'dir. 1854'te Yukarı Doğu Bayezid'de tevellüt, 1914' te yine orada vefat etmiştir. Yedi oğlu, iki kızı vardı. Oğullarından Abdülhakim Arvasi, meşhur yazar fikir adamı ve pedagog Seyyid Ahmed Arvasi'nin babasıdır. Seyyid Ahmed Arvasi 1932' de Yukarı Doğu Bayezid'de tevellüt etmiş, 1988 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Gazi Eğitim Fakültesi Pedagoji Bölümü'nden mezun olmuş, çeşitli enstitü ve okullarda hizmet vermiştir. Günlük gazetelerde yayımlanmış makalelerin yanında, Eğitim Sosyolojisi, Kendini Arayan İnsan, İnsan ve İnsan Ötesi, Türk İslam Ülküsü, Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz ve İlm-i Hal adlı kitapları yayımlanmıştır.[41]

Seyyid Abdülaziz Hazretlerinin ilk hanımından çocuğu olmamıştır. İkinci hanımından Beş oğlu ve bir kızı olmak üzere altı çocuğu olur. Oğullarından Seyyid

[41] Biyografi net. "Seyyid Ahmet Arvasi Biyografisi"

İbrahim ve Seyyid Yusuf bekar olarak vefat etmişlerdir. Diğer oğlu Seyyid Mahmud, Doğubayezid'in eşrafından olup, insanlara ihsanları ve iyiliği ile meşhurdur. Diğer bir oğlu olan Seyyid Ömer de babalarının yolundaydı. Bir oğlu da Seyyid Muhammed Emin olup emsalsiz bir zattı. Seyyid Abdülaziz'in kızı Seyide Hadice, Bayezid Medresesi'nde yetişen ve orada müderrislik yapan Şeyh Muhammed Celali (1851-1914) ile evlenmiştir[42].

Mehmed Celali Hazretlerinin oğlu Nizameddin Arvasî, Üstad Bediüzzaman ve babası Şeyh Muhammed Celâlî ile alâkalı olarak şu bilgileri aktarır. "Bediüzzaman doğuda birçok medrese ve ulemânın yanına gidip, kendi ilim ve zekâ seviyesine uygun ders verecek âlim bulamayınca, l887'lerde on dört yaşındayken babamın medresesine gelmiş. Babama meşhur ve maruf Hacı Seyyid Muhammed Celâlî derler. Üstad babamın medresesinde üç ay tahsil görmüş. Sonraki üç ayda ise ders almayıp, babamla ilmî münazaralarda bulunmuş. Babamın doksan civarında talebesi varmış. Talebelerin en küçüğü Bediüzzaman'mış. Ama o zaman kendisine Molla Said denmekteymiş. Talebelerin en küçüğü olmasına rağmen, bütün talebeler tarafından çok hürmet görürmüş. Diğer talebelerin hepsine müderris ve müftü Sadullah

---

42 Muhammed Celali, Said-i Nursi'nin doğuda ders okuduğu üç hocadan biridir. Aslen Arvaslıydı. Uzun müddet Celâlî kabilesi arasında kaldığı için kendisine "Celâlî" denilmekteydi. l85l yılında dünyaya gelmişti. On biri erkek, dokuzu kız olmak üzere yirmi evlâdı vardı. Birinci Cihan Harbinin başlarında, yani l9l4'te Siirt'in Şirvan kazasındayken vefat etmişti.

Efendi tarafından dersler verilirken, tek başına yalnız Bediüzzaman babamdan ders alırmış. Ders esnasında kimseyi de yanlarına almazlarmış. Bediüzzaman babama, 'Bu kitaplar okuyup öğrenmekle baş olmaz, bu ilmin hazinesinin anahtarı sizdedir,' diyerek her ilimden sadece birer ders almış. İlimde ve zekâda bütün talebelerin fevkinde imiş. Gündüzleri babamdan ders alırken, Perşembe geceleri de Ahmed Hanî'nin türbesine gidermiş. Şüphelenen babam, küçük Said'in arkasına Halife Yusuf ve Molla Şerif'i takipçi koymuş, Türbeye varan takipçiler, küçük Said'i göremezler, fakat içeriden; 'Belî Seydâ, belî Seydâ (evet hocam, tamam hocam)' diye sesler duymuşlar. Durumu gelip babama bildirmişler. Babam talebelerine, “Bundan sonra Said'e kesinlikle kimse karışmayacak”, diye emir vererek, yaşça büyük olan Molla Şerif'i de Bediüzzaman'ın hizmetine vermiş. Molla Şerif'in anlattığına göre, ders esnasında bazan babam, bazan da Bediüzzaman sinirlenirmiş. Bediüzzaman sinirlendiği zaman dışarı çıkarak medreseden uzaklaşırmış. Talebeler Bediüzzaman'ın medreseyi terk ettiğini söyleyince, babam, “Bırakın Said'i, bırakın Said'i, ona sizler karışmayın, o biraz sonra yine gelir”, diyerek cevap verirmiş. Gerçekten de Üstad sinirleri yatışınca tekrar medreseye dönermiş.

"Üç aylık bu tahsilden sonra babam, Küçük Said'e “Artık sen ilmi tekemmül eyledin. Bizim sana verecek birşeyimiz kalmadı”, diyerek icazetini vermiş. Üstad babamın elini öperek medreseden ayrılmış. Daha

sonraları, Birinci Cihan Harbine kadar, her yıl evimize gelerek, babamı ziyaret edermiş. Bazı yıllar, Van'da açtığı medresedeki talebelerini de yanına alır, öyle gelirmiş, Babam Bediüzzaman'a, 'Yetiştirdiğim talebelerin hepsinin de üstadı sensin' dermiş. Üstad bir defasında babama hediye olarak bir çift yün çorap getirmiş. Babam sadece talebelerden Halife Yusuf'la Üstad Bediüzzaman'ın bize gelmelerine müsaade edermiş.”

Seyyid Abdülaziz Efendi’nin türbesi Yukarı Doğubayazıt’ta aile kabristanlığındadır. Oğlu Seyyid Ömer ve kızı Hadice Hanımla aynı türbededir

Seyyid Abdülaziz Hazretleri kerametleri açık bir veli idi. Anlatılır ki, hayvanlara hürmet ederdi. Hayvanlarla konuşur, hayvanlar da ona karşılık verirdi. Hayvanları, hatta yılanları yedirir içirirdi. Hatta yabani hayvanlar bile belli günlerde beslenmek için kapısına gelir, onun emrine uyarlardı. Onun bu adeti ailede Birinci Dünya Savaşına kadar devam eder.

Beslediği hamile bir inek aç kalır ve komşusunun biriktirdiği otları yemeğe başlar. Durumu gören komşu, ineği alıp Seyyid Abdülaziz’in kapısına dayanır ve, “niye hayvanınızı beslemiyorsunuz”, diye hesap sorar. Gürültüyü duyan Seyyid dışarı çıkar ve olayı dinler. Döner ve ineğe sorar. “Bu söylenenler doğru mu?”. İnek dile gelir. "Evet çobanlar bana yem vermiyorlar. Biliyorsunuz yüklüyüm, mecbur kaldım.", der. Seyyid,

çoban ve hizmetçilere şöyle bir bakıp içeri girer. Bu kerameti gören komşu yaptığına pişman olur, özür dileyerek oradan ayrılır.

Seyyid Abdülaziz Hazretleri, bir defasında gelininden çamaşır ister. Gelini her nedense vermek istemez. Bu davranışı üzerine gelinine, "Kasım'ın torunu, sandığına ateş düştü. Çabuk koş hiç olmazsa içindeki tabancayı kurtar yazık olmasın." der. Gelini koşup odasına gider. Sandığının alevler içinde olduğunu, kayın babasına vermekten sakındığı çamaşırların tamamen yandığını görür.

Seyyid Abdülaziz Hazretlerinin Türbesinin üzeri açıktır. Basit, kesme taştan yapılmış bir türbedir. Değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Yukarı Doğubayazıt'ta aile kabristanlığında türbesi bulunan Seyyid **Mehmet Emin Efendi**'nin (1854-1914) babası Abdülaziz Efendidir[43]. Mehmet Emin Efendi zayıf ve nazik yapılı bir zattı. Soğuktan sıcaktan mütessir olurdu.

Anlatılır ki, zamanının büyük kısmını evinde geçirirmiş. Niye çıkmadığını soranlara, "Herkes patates soğandan bahsediyor. Allah-u Teala'dan bahseden yok", dermiş. Seyyid Abdülhakim Doğubayazıt'a her geldiğinde kendisini ziyaret edermiş.

---

[43] Mehmed Emin Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi

Geceleri parmakları arasından sızan ışıkla kitaplarını okur, bu kerametini görenler ise “bu ışıkta satırları sayardık”, derler. Hiç uyumazmış. Oğlu Abdülhakim Efendi, "Ben babamı hiç yatakta görmedim.", diye anlatır.

Seyyid Muhammed Berzenci müftü olarak Doğubayezid'e gitmişti. Şehrin eşrafı ona hoş geldine gittiler. Müftü efendi, "Bu şehirde alim ve ariflerden kimler vardır?", diye sorunca, Seyyid Mehmed Emin Efendiden bahsederler. Müftü Efendi onun hususi hallerini bilmediği için bir müddet hoşgeldine gelmesi için bekler. Sonunda o gelmeyince, Müftü Efendi kendisi ziyarete gider. Evine varınca, ikinci kata çıkarıp, "Efendi içerdedir. Siz içeri buyurun." derler. Müftü Efendi içeri girip selam verir. Kendini tanıtır. Sonra da hoş geldine gelmediği için sitem eder. Bu sitem karşısında, Mehmed Emin Efendi çok müteessir olup oturmasını rica eder. Fakat o anda Müftü Efendi büyük bir dehşet ve korku içinde titremeye başlar. Mehmed Emin Efendinin hanımı Seyyide Medine Hanım, kerametiyle bu halin farkına varıp alt kattan, "Şeyh Efendi misafiriniz korkuyor, onu teskin ediniz." diye seslenir.

O sırada Mehmed Emin Hazretlerinin oturduğu sedirin altında, bir arslanın saldırmaya hazır vaziyette işaret beklediği görülür. Mehmed Emin Efendi kalkıp eliyle sedirin altına işaret eder. Arslan kaybolur. Misafiri

elinden tutup iltifat göstererek teskin eder. Aynı sedirin üzerine oturtur.

Kerametlerini çok gizlediği halde, bu kerameti iradeleri dışında vuku bulmuştur. Müftü Seyyid Muhammed Berzenci başından geçen bu hadiseyi Efendi Hazretlerinin oğluna aynen anlattıktan sonra, "Senin baban evliya idi. Annen de ondan aşağı değildi. Bunu benden işitmiş ol.", der.

Mehmed Emin Efendinin kitapları, malları ve hayvanları Rus işgali sırasında Ermeniler tarafından talan edilmiştir.

Seyyide Vesile ve Hatice adında iki kızı ve Seyyid Abdülkadir, Muhammed Musa, Abdülaziz (Baba Efendi), Abdülaziz, Abdurrahim, Abdullah (I) ve Abdullah (II) isimlerinde oğulları vardı.

Türbesinin üzeri açık olup basit ve özensiz bir türbedir. Türbede devşirme malzemeler bulunmaktadır. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

İlçeye 25 km. mesafede bulunan ve etrafı moloz taş bir surla çevrilen *Seslitaş* köyü mezarlığının kuzey kısmı eski, güney kısmı daha çok sonraki dönemlerde kullanılmıştır[44]. İçerisinde küçük bir camisi ve bölgenin manevi şahsiyetlerinden birisi olan ve sonradan

---

[44] www.kulturportali.gov.tr/

mezarının üzerine Ahlat taşından kare planlı piramidal külahlı bir türbenin yapıldığı **Halife Yusuf**'un (1885-1965) mezarı da bulunmaktadır. Mezarlığın içerisinde sanat ve kültür değerleri bakımından şahideli, açık sandukalı birkaç mezar dikkat çekmektedir. Halife Yusuf'un *Üçmurat* köyünde doğduğu söylenmektedir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Halife Yusuf, İshakpaşa Sarayı Topçusu Şerif Ağanın oğludur. Halife Yusuf, Şeyh Mehmet Celali'den ders, Cizre ilçesinde Nakşibendi tarikatının meşhur şeyhlerinden Şeyh Muhammed Nuri Edderşevi'den (1868-1924) Nakşibendi tarikatının halifelik icazetini alır[45]. I. Dünya Harbi sırasında Siirt iline göç eder. Burada Molla Hamid Efendinin yanında bir müddet Feraiz ilimleri okur. Sonra Cizre ilçesi Nakşibendi Tarikatının meşhur şeyhlerinden olan Şeyh Muhammed Nuri Edderşevi'den 1925'de halifelik icazetini alır. 1935 yılında Şeyh İbrahim Hakkı El-Basreti'den Nakşibendi tarikatının ikinci icazetini alır. Bilahare Bağdat'a giderek Abdulkadir Geylani Hazretlerinin türbesini ziyaret etmiş ve Kadiri tarikatının o dönemdeki şeyhi olan Seyyid Şeyh Ahmet Şerefettin el-Kadiri'den de Kadiri tarikatının icazetini alır. Şafii Mezhebinin Fıkıhında Tuhfetül-Amilin (Fıkıh ilmi Şafii mezhebi), İrşadü'l-ibad, Feraiz (İslam miras hukuku), Hadisle ilgili olarak Tühvetül-

[45] Şeyh M.Nuri Dirşevi, Şeyh Seyda Hazretlerinin (Muhammed Said el Cezeri) dayısı ve şeyhidir.

zakirin, Hutbe, Takriz (dini ve tsavvufu şiirler) ve Tecvid ve Tuhfetul sibyan (çocuklara armağan) gibi eserler vermiştir. Halife Yusuf Topçunun İrşadu'l Mü'minin eserini Hira yayınevi 1998 yılında 3. kez iki cilt halinde yayınlar. Arap alfabesiyle yazılı Kürtçenin yanında eserin Türkçesi de Latin alfabesiyle verilir.

Halife Yusuf Efendi 40 yıl boyunca gündüzlerini Siyamuddehir denilen nafile orucu tutmakla geçirmiş ve gecelerini kıyamla ihya etmiştir.

Halife Yusuf Efendinin iki oğlu Şeyh Mustafa ve Şeyh M. Nuri (Ağrı-Doğubeyazıt) de Şeyh Seyda Hazretlerinin (Muhammed Said el Cezeri) halifesidirler.

1923 yılında Cizre'nin Hedil köyünde dünyaya gelen **Şeyh Mustafa**, Halife Yusuf'un en büyük oğludur[46]. Ahmedi Hani geleneğinden gelen babasının yanında yetişir. Şeyh Mustafa 1946 yılında imamlık vesikası alır ve Doğubayazıt'ın çeşitli köylerinde hizmet verir. Bu yıllarda köylerin camilerinin yapılmasında öncülük eder. Babası Halife Yusuf'un vefatından sonra 1966 yılında Nakşi şeyhlerinden Muhammed Nuri Ed-derşevi'nin halifesi olan Muhammed Sait Seyda El Cezire'den Nakşi tarikatının icazetini alır. Uzun bir süre Doğubayazıt'ta müftü olarak görev yapar. Babası Halife Yusuf'a ait olan İrşadu'l-İbad (büyük Şafii ilmihali), Tuhvetu'z-Zakirin (Hz. Muhammed'e ait muhtelif

---

[46] Köy günümüzde İdil ilçesine bağlı Bereketli köyüdür.

Hadisler), Tuhvetu'l-İhvan, Tuhvetu'l-Amilin (Fıkıh ilmi, Şafii mezhebi), Feraiz (İslam miras hukuku), Tecvid, Manzum ve takriz (Dini tasavvufi şiirler) adlı eserlerini türkçe, arapça ve farsçaya geliştirilmiş şekilde tercüme eder.

Şeyh Mustafa 2004'te Allah'u Teala'nın rahmetine kavuşur. Üç oğul ve yedi kız babasıdır.

Hastalara ve çaresizlere şu öğüdü verirdi. "gidin Allah'ın şifası üzerinizde olsun, çare Allah'tandır. Allah'ın duası üzerinizde olsun." Kendisine ziyarete gelenlere mutlaka ufak tefek hediyeler verirdi. Bundan da sonsuz haz duyardı. İnsancıl ve duygusal neşeli ve esprili yapısının yanı sıra toplumsal içerikli sosyal çalışmalara her zaman destek olurdu. Bu günkü 2 nolu sağlık ocağının yerini kendisi çok az bir cüzi ücret karşılığında hibe etmiştir. Şeyh Mustafa'nın ardından kurulan külliyesinde hayır işlerine devam edilmiştir. Her yıl kurulan aşevi çadırında yoksullara yardım yapılmış ayrıca kurban yardımlarının yanı sıra giysi yardımı da yapılmaktadır.

2013 sonlarında vefat eden Halife Yusuf'un oğlu **Şeyh Mehmet Nuri Tanrıverdi**'nin (1937-2013) naaşı İstanbul'dan Doğubayazıt'a getirilerek babası Halife Yusuf külliyesinin bulunduğu (Çalke Xelife Köyü) mezarlığında toprağa verilir. Medresesi ise yıllarca bölgede fakihler yetiştirerek İslami hizmetlerde bulunmuştur.

Anlatılır ki, şüphesiz Halife Yusuf'un köy halkı üzerinde büyük etkileri olmuştur. Hırsızlıkları ile meşhur Keskoi halkı Halife Yusuf ile tanıştıktan sonra ticaret ve eğitimle uğraşmışlar, önemli iş adamları ve eğitimciler yetiştirmişlerdir.

Eski Van Caddesi'ndeki Akbank'ın arkasında bulunan türbe Şeyh Seyyid **Abdurrezzak Efendi**’ye aittir.

Seyyid Abdulkadir Hazretlerinin oğlu Seyyid **Mahmut Arvasi** (1923-2003) ve eşi Seyyide Asiye Arvasi (1929-2002) Doğubayazıt'ta mefdundur.

Seyyid Abdulkadir Efendinin oğlu Seyyid Menduh Emin Arvasi (1934-1952) medfundur.

Seyyid Muhammed Emin oğlu Seyyid Abdülkadir Arvasi (1882-1950) ve eşi Seyyide Hanım Arvasi (1892-1964) Doğubayazıt'ta mefdundur.

İlçenin tarihteki adı *Zedikan* olup Eleşkirt ise Ağrı'nın batısında kalan bölgenin ve buradaki ovanın adıdır[47]. Bu isim, sonradan ilçeye verilmiştir. Ancak, Eleşkirt ovasındaki yerleşmelerin kaza merkezi 1687 senesinden beri Toprakkale köyünde iken, 1925 yılında bugünkü yerine nakledilmiştir. Toprakkale köyünde hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmeyen bir kale harabesi ve Mirza Bin Abdi Paşa tarafından yapıldığı sanılan kârgir bir cami vardır[48]. "Fakat zamanın hükümdarı, bilgili insan/ Bizi dinlemedi idrak kulağıyla Adı Mirza olan Bey ki bakışı sade kimyadır."

[47] Faruk Kaya-Yakup Karataş-İbrahim Özgül. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası

[48] Cami ile aynı adı taşıyan köyde, bulunmaktadır. Üzerinde yer alan kitabeden caminin, 1684 yılında Mirza bin Abdi Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Cami, kare planlı, tek kubbeli bir plan arz etmektedir. 12,50x12,50m ölçülerindeki cami, 8.20m çapındaki tromp geçişli bir kubbe ile örtülmüştür. 14 ahşap direk üzerine oturtulan son cemaat yerinin bir kısmı sonradan yapılmıştır. Beden duvarlarında 6, kubbe kasnağında ise birer atlamalı olarak dört adet pencereye yer verilmiştir. Beden duvarlarının köşeleri, taç kapı ve pencere etrafları kesme taştan, diğer kısımlar ise moloz taşlarla yapılmıştır. Selçuklu mimari tarzına uygun olan cami, 1864 yılındaki depremde zarar görmüştür. 1963 yılında, SİT alanı olarak ilan edilmiştir. Cami 1968 yılında: restore edilmiştir. Dış duvarlardaki derz, bu onarım sırasında yapılmıştır.

Ahmedi Hani'nin Mem u Zin'de kendisinden söz ettiği Mirza Bey, sancağın Bazid'ten sonraki ikinci önemli birimi olan Elaşgird'te yöneticilik yapmaktadır.

Caminin güney ve batı taraflarında bir de hazire yer almaktadır. Sonraki dönemlerde köyün mezarlığına dönüştürülen bu bölümde Osmanlı dönemine ait birçok mezar bulunmaktadır. Ne var ki, oldukça kaliteli ve düzgün bir işçiliğe sahip olan bu mezarlara ait taşların birçoğu kırılarak sağa sola atılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1968 yılında onarılan caminin beden duvarlarında yer alan derzler çimento ile doldurulmuştur.

1890'larda, kazada altı Müslüman, ikisi gregoryen ikisi Katolik olan dört Hristiyan ilk okul, dokuz cami, ikisi gregoryen ikisi Katolik olmak üzere dört Ermeni kilisesi bulunmaktadır[49]. Cuinet Molla Süleyman'ın, Toprakkale kadar önemli bir yerleşim yeri olarak çok eski bir kiliseye de sahip olduğunu kaydeder. "Eleşkird'de Mollasüleyman karyesinde kâ'in Ermeni kilisesine â'id iki kıt'a tarlanın birkaç seneden beri Zilanlı Selîm Paşa tarafından zabt ve tasarruf edildiği istihbâr kılındığından mezkûr tarlaların paşa-yı müşârün-ileyhden hemân bi'l-istirdâd kiliseye teslîmi zımnında îcâbının serî'an icrâ buyurulması müsterhamdir. Fermân.Sene 1907"

---

[49] Vital Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt I. Sh. 238-39

Kaza, eskiden Beyazıt sancağına bağlı iken, sancakların kaldırılması ve Ağrı ilinin teşekkülü üzerine buraya bağlanmıştır.

Toprakkale köyünde yer alan bu tarihi kalenin inşasına, Urartu krallarından III. Assas tarafından başlanmış olup, II. ve III. Rusa zamanında tamamlanmıştır. Kalenin içerisinde topraktan ve kerpiçten yapılmış bir de mabet vardır. Söz konusu kale 1879 tarihinde Glaytonia ve Royaide adlı iki Fransız arkeolog tarafından tetkik edilmiş ve iki ay kadar da kazı yapılmıştır. Elde edilen eserlerin Fransa'ya götürüldüğü iddia edilmektedir. Günümüzde ise kale tamamen harap bir durum arz etmektedir.

Kasabada bayındırlık yapıları olarak 742 hane, bir hükümet konağı, büyük bir askeri kışla, aşiret alaylarına ait daireler, bir cami-i şerif ile bir ortaokul bulunmaktadır. Tüm kasaba halkının içecek suyunu temin eden sadece bir çeşmesi bulunmakta olup bu da ihtiyaca cevap verememektedir. Bu yüzden kasabanın batısında bir saat mesafede *Mühkemür Şahgölü* olarak bilinen yerden çıkan ve sağlık açısından uygun şartlara sahip olduğu belirlenen bir kaynak suyunun kasabaya akıtılması için çalışmalar yapılmaktadır[50]. XX. Yüzyılın başlarında, söz konusu kaynak suyunun kasabaya

[50] Faruk Kaya-Yakup Karataş-İbrahim Özgül. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası

getirilmesi için kasaba eşrafından Cemal Efendi tarafından gerekli olan paranın karşılanmasıyla, Toprakkale'nin muhtelif yerlerinde çeşmelerin yapımına başlanmıştır.

Kasabanın kabristanları yerleşme alanının dışındadır. Kanalizasyon (lağım) sistemi bulunmamaktadır. Tabur merkezi olması sebebiyle askerlerin tedavileri için bir askeri doktor bulunmaktadır. Kasabada sivil halka sağlık hizmet sunan doktor veya herhangi bir sağlık personeli bulunmamaktadır.

4 Mart 1915 tarihinde Eleşkirt ve köyleri Rus Ordusu tarafından işgal edilmiş, Rus askerleri ve Ermeni çeteleri bölgedeki köy ve kasabalara girerek Müslüman halka mezalime başlamışlardır[51]. Fenalıkları önlemek isteyen Kazanlı Müslüman olan Rus komutan Kaydarof, köy halkına kaçmalarını tavsiye etmiş ve yanlarına iki Müslüman asker katarak geri kalan mallarını ve namuslarını kurtarmak üzere köyden çıkmalarını sağlamıştır.

Şeyh Abri'nin ilçeye 14 km. mesafede bulunan ve eski ismi Karshan bilahare Garishan olan *Oklavalı* köyünde türbesi vardır. Şeyh Abri'nin tam adı **Es-Seyyid Eş-Şeyh İbrahim** olup, Muş ilinin Bulanık ilçesi Abri (Esenlik) köyünde bulunan Abri Ocağına mensuptur. Seyyiddir. Nakşibendidir. Babası Es-Seyyid Eş-Şeyh

[51] Muammer Demirel. Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları

Tahir el Abri'dir. Kendisi Norşinli Şeyh Muhammed Diayüddin Hazretlerinin halifesidir.

Anlatılır ki, Şeyh Abri Oklavalı köyü yakınında etrafındakiler ile birlikte tipiye yakalanır. Yanındakiler vefat eder. Şeyh Abri köylüler tarafından kurtarılmasına rağmen bir kaç gün sonra kendisi de vefat eder. Muş'tan gelen akrabaları cenazeyi almak ister, ama Oklavalı köylüleri böyle mübarek bir zatı vermek istemezler ve köyde defnedilir.

Türbe değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Pir Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerinden **Molla Halit**'in kabri *Sinek* köyünde bulunmaktadır[52].

---

[52] Günümüzde bu isimle anılan köy olmamakla beraber muhtemelen Sinek Yaylası olarak bilinen bölgedeki yerleşim yerlerinden biri olmalıdır.

Kale, ilçe merkezinin batısında, Hamur deresinin oluşturduğu derin vadinin kıyısında yalçın kayalar üzerinde oluşturulan geniş bir düzlükte kurulmuştur[53]. Kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber konumu ve mimari özellikleri göz önüne alındığında ilk yapımının Urartulara kadar uzandığı tahmin edilmektedir. XIV. Yüzyıl boyunca Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında el değiştiren bölgede Hamur Kalesi ile birlikte birçok kalenin Akkoyunlular tarafından onarılarak kullanıldığı, bölgeyi gezen Evliya Çelebinin Seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Kale, Osmanlılar döneminde sınırda bulunduğu için sık sık baskınlara ve savaşlara maruz kalmış, eski önemini yitirerek daha çok bir sınır gözetleme kulesi olarak kullanılmıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde de bölgede türeyen ayanların adeta şatosu olarak kullanılmıştır. Osmanlı-Rus savaşları ve I. Dünya Savaşı ile birlikte tamamen tahrip olan kalenin düzgün yontulmuş taşları son dönemlerde bölge halkı tarafından sökülerek başka yapılarda kullanılmıştır.

[53] Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma

Seyyit Ali’nin ilçeye 34 km. mesafede bulunan *Karaseyitali* köyünün mezarlığında türbesi vardır. Köye ismini veren Seyyit Ali’nin kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Seyyid Ali gelip köye yerleşmiş olan Seyyid ve Allah Dostu bir zat olarak bilinmektedir. Burası, değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

İlçeye 28 km. mesafede bulunan ve eski ismi Geluta[n] olan *Kaçmaz* köyünde medfun Halife **Abdülkerim Hazretleri** molla ve müderris ünvanlarıyla Pir Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerindendir[54].

Osmanlı türbe mimarisinin en ilginç yapılarından birisi olan **Hamur Kümbeti**, ilçe merkezinin kuzey-doğusunda, ilçenin kurulduğu vadiye hakim durumda bulunan mezarlığın ortasında yer almaktadır.

Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Bayezid’deki sarayın banisi olan II. İshak Paşa’nın torunlarından Mir İbrahim Paşa’nın türbeyi çok sevdiği ölen çocukları için yaptırmış olduğu söylenir.

Kümbetin yapım tarihi ile ilgili giriş kapısı üzerinde yer alan kartuşlar içine alınmış sekiz satırlık kitabe tahrip edilmiştir. Kitabenin alt kısmında sene ibaresi okunmakta üzerindeki tarihi belirten rakamlar

---

[54] Vahyeddin Küfrevi. Pir Muhammed Küfrevî. Kaynak Yayınları

tahrip edildiğinden okunamamaktadır. Ancak rakamların izlerine dikkatli bakıldığında Arapça 1227 tarihi belli olmaktadır. Bu tarih Miladi 1812-1813 yıllarına denk gelmektedir.

Hamur Kümbeti 11.50x4.70 m. boyutlarında dikdörtgen bir yapıya sahip olup giriş avlusu ve asıl mezar odasından oluşmaktadır. Güney-batı köşede yer alan sivri kemerli, eyvan türü bir taç kapı ile geçilen giriş avlusu düz atkı taşlı bir dikdörtgen kapı ile asıl mezar odasına bağlanmıştır. Giriş avlusunda bir, asıl mezar odasında dört adet mazgal pencere bulunmaktadır. Her iki bölümün üzeri içten aynalı tonoz, dıştan balıksırtı biçiminde bir üst örtü ile örtülmüştür. Türk-İslam türbe mimarisinden farklı bir tarzda inşa edilen yapı, uzaktan bakıldığında adeta bir sanduka görünümü vermektedir.

Yapının tamamında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Dış duvarlarda, zemin kısmında ve üst örtüye geçişte dışa çıkıntı şeklinde iki, gövdede iki olmak üzere toplam dört siyah bazalt kuşak dışında tamamında kirli beyaz tüf taşı kullanılmıştır. Beden duvarlarından üst örtüye geçişte dışa taşıntı yapan üst kuşak, giriş kapısı hizasında yukarıya doğru çıkıntı yaparak giriş kapısını belirlemektedir. Yapı Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı ile bir malzeme birliği göstermektedir. Yöre halkı arasında anlatılan rivayetlerde bu taşların Yukarı Ağadeve Köyü'nden getirildiği anlatılmaktadır. Benzer rivayetler İshak Paşa Sarayı için de kullanılmaktadır.

Kümbetin içi de dışı gibi sade tutulmuştur. Giriş kapısının açıldığı avlu bölümünün güney duvarında sivri kemerli bir çıralık, doğu duvarında da bir mazgal pencere bulunmaktadır. Bu bölümdeki mezar tamamen tahrip edilmiş olup İbrahim Paşa'nın kardeşi Yusuf Bey'e ait olduğu söylenmektedir.

Dikdörtgen bir yapıya sahip olan asıl mezar odasının doğu ve batı duvarlarında ikişer mazgal pencere, batı duvarında avludaki çıralığa benzer bir de çıralık bulunmaktadır. İçeride yer alan dört mezar tamamen tahrip edilmiş olup, mezarlardan birkaç parça mezar taşı günümüze ulaşabilmiştir.

Mimari kuruluş ve üst örtüde daha çok bölgesel etkilerin görüldüğü Hamur Kümbeti Türk-İslam anıt mezar mimarisinde örneğine rastlamadığımız bir mimari özelliğe sahiptir. Plan bakımından iki bölümden meydana gelmesi açısından Kırşehir Aşık Paşa Türbesi (1322) ile benzerlik gösteren yapıda yer alan mezar taşı süslemeleri ise daha çok Selçuklu ve Osmanlı etkilerini taşımaktadır.

Yapı 11.50 x 4.70 m. boyutunda, alt kısmı dikdörtgen, üstü dıştan balıksırtı, içten aynalı tonoz biçimindedir. Doğu cephesinde üç, batıda iki mazgallı pencere vardır. Giriş kapısı batı yönündedir. Tahta kapı orijinal değildir. Taban ve üst örtüye geçişte çıkıntılı, gövde kısmında iki çizgi şeklinde olmak üzere siyah renkte dört halka kemer vardır. Yapıda kullanılan taşlardan farklı yontulmuş kemer taşlar, pencerelerin

altında beyaza dönüşür. Kümbetin dört siyah kuşağında bazalt, diğer kısımlarında kirli beyaz renkte tüf taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar, İshak Paşa Sarayı'nda kullanılan taşlarla malzeme birliği göstermektedir. Kümbetin içi iki bölümden oluşur. Giriş avlusunda bir, buradan bir kapı ile geçilen mezar odasında başlarda birer büyük, ortada iki küçük olmak üzere dört mezar vardır. Mezar taşları bitkisel motiflerle, sekiz kollu yıldız ve Arapça yazılarla süslenmiştir. Mezarlar tahrip edilmiş, mezar taşları kırılmıştır. Kümbetin XIX. Yüzyıl başında, İshak Paşa'nın torunlarından İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Giriş avlusundaki mezarın İbrahim Paşanın kardeşi Yusuf Bey'e, mezar odasındaki en baştaki mezarın İbrahim Paşa'nın, ikinci mezar oğlunun, üçüncü mezar kızının, sondaki yani kuzeydeki mezar ise, İbrahim Paşa'nın hanımına aittir. 1915 Rus işgalinde Kümbetin tepesine isabet eden top güllesi, hasar yapmıştır.

İlçeye 22 km. mesafede bulunan *Süleymankümbet* köyünde IV. Murad'ın İran Seferi sırasında bir hata sonucu öldürülen köyün beyi Süleyman Bey için yaptırılan kümbet 1834 yılındaki depremde yıkılmıştır[55].

---

[55] Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma

1867’de “Vilayet Nizamnamesi”nin uygulamaya konulmasıyla Patnos; Erzurum Vilayeti, Bayazıt Sancağı, Antab (Tutak) Kazasının bir nahiyesi olur. Bu dönemde Patnos’ta 250 hane, bir dükkan, bir han, bir cami, bir medrese, iki kilise ve biri Hristiyan ikisi İslam olmak üzere üç Sıbyan Mektebi bulunmaktaydı.

Kazanın en büyük Ermeni yerleşim yeri Surp Asdvadzadzin adlı bir kilisesi olan ve 400 kadar Ermeninin yaşadığı Patnos idi.

1936’ da Malazgirt İlçesinin Sultanmut (*Doğansu*), Ahlat İlçesinin Aktepe (*Sarısu*) ve Erciş İlçesinin *Dedeli* Bucaklarının birleştirilmesiyle ilçe statüsüne geçmiştir.

İlçeye 27 km. mesafede bulunan *Taşkın* köyünün isim babası olan **Taşkın Baba**’nın türbesi kare planlı, betonla sıvanmış, kubbeli bir türbedir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir. Anlatılır ki, İran Seferi için bölgede konaklayan IV. Murat Süphan Dağının yabani hayatına hayran kalır ve yöre halkına geyik yoğurdu istediğini söyler. Bu durumu Taşkın Baba’ya söylerler. Taşkın Baba hemen dağa çıkıp buradaki geyiklerden süt sağıp, yoğurt yapar. Bu işi kimsenin yapamayacağına kanaat getiren IV. Murat ordusunu Murat Nehrinin karşısına geçirir ve köprüleri söker. Taşkın Baba verdiği sözü yerine getirmek için

suyu yararak padişahın yanına gelir. IV. Murat azgın Murat Suyunu sanki bir dere imiş gibi geçen Taşkın Baba'ya Taşkın Köyünü verir.

Karakul Türbesi Taşkın köyündeki Taşkın Baba türbesinin yanındadır. Karakul ismiyle anılan zat, Taşkın Baba'nın mürididir. Taşkın Baba'nın vasiyeti üzerine ziyaretçiler önce Karakul Türbesini, daha sonra Taşkın Baba türbesini ziyaret ederler. Değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Anlatılır ki, Taşkın Baba'nın evinde helva pişirilir ve ihtiyacı olan fakir halka dağıtılırmış. Taşkın Baba Hacc vazifesini yerine getirirken, hanımı helva yapmış ve bir tabakta Karakul'a vermiş. Karakul helvayı yemiş ve "Hanımım istersen bir tabak daha hazırla, şeyhime götüreyim" demiş. Taşkın Baba'nın Hacc'da olduğunu bilen hanımı, "herhalde Karakul helvayı beğendi bir tabak istiyor", diye ona bir tabak daha helva vermiş. Karakul kaşla göz arasında helvayı Hacc'da şeyhine ikram edip gelmiş. Bu keramet Taşkın Baba'nın Hacc dönüşü olayı anlatmasıyla ortaya çıkmış.

Süphan Dağı eteklerinde bulunan Taşkın köyü Camii haziresi geniş bir alanı kaplamakta olup buradaki mezarların büyük bölümü tahrip olmuş, mezar taşlarının bir kısmının gövdeleri de toprak altında kalmıştır.

İlçeye 38 km. mesafedeki *Köseler* köyünde bulunan tarihi mezarlıkta köyün ismiyle anılan **Köseler**

türbesinde kimin medfun olduğu bilinmemektedir. Köyün güney batısında bulunan mezarlık oldukça geniş bir alana yayılmış, ortasından geçip köye giden yolun ikiye ayırdığı mezarlıkta bulunan mezarlar ve türbe büyük ölçüde tahrip olmuştur[56].

Türbe dıştan sekizgen, içten ise dairesel formda inşa edilmiştir. Günümüzde yıkık durumdadır. Kitabesi olmayan türbenin mimari özelliklerinden XV. Yüzyıl Karakoyunlu türbesi olduğu sanılmaktadır. Ayrıca mezarlıkta sanduka tipi mezarlar da bulunmaktadır.

Köseler Türbesi değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir. **Bayındır Baba**'nın köyü koruduğuna inanılmaktadır.

Sultan Dede Türbesi ilçe merkezine 20 km. mesafede bulunan *Dedeli* beldesindeki mezarlık alanındadır. Sultan Dede köyde doğmuş, yaşamış ve burada vefat ederek defnedilmiş alim ve keramet sahibi bir büyük olarak anılmaktadır. Yavuz Sultan Selim veya IV. Murat devrinde yaşadığı rivayet edilir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir. Yöre halkı eskiyen Kuran-ı Kerim'lerini getirip türbeye gömmektedirler.

Yavuz Sultan Selim doğu seferi sırasında Dedeli'de ordusuyla beraber dinlenir. Padişahı ziyaret

[56] Yusuf Çetin. Patnos ve Tutak Çevresinde Türbe ve Tarihi Mezarlıklar

eden Sultan Dede ona ve ordusuna yemek vermek ister. Yapmış olduğu üç dört tencere yemekle önce padişahı ve komutanlarını, sonra da tüm orduyu doyurur, ama tenceresinde yemek bitmez. Rivayete göre, Sultan Selim'le birlikte sefere çıktığı da söylenmektedir. Yöre halkı arasında bazı geceler türbenin ışıklar içinde kaldığı anlatılır.

Dedeli Beldesi'nde ayrıca iki şehitlik türbesi vardır. Şehitlikte Osmanlı-Rus Savaşında Dedeli köyünden isimleri **Hamza** ve **Zeki** olan şehitlerin kabirleri bulunur. İşgal sırasında dağdaki köylülere yiyecek ihtiyacı için köye inmişler fakat burada düşmanla karşılaşmışlar, çarpışarak teslim olmuşlardır. Düşmana zayiat verdiklerinden kafaları kesilerek şehit edilmişlerdir. Sonra köylüler tarafından cesetleri bulunarak bugün ziyaret edilen şehitlik oluşturulmuştur.

İkinci Şehitlik ise ilk Şehitliğin bir km. yukarısında dağa doğrudur. Bu mezarda yatanın kim olduğu bilinmemektedir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Anlatılır ki, Şehitlikte yatanlar akrabalarının rüyalarına girerek yerleri bulunmuş ve bugünkü mezarlığa defnedilmiştir. Şehitlikte yatan şehidin bulunduğu tarlayı sürmek isteyen tarla sahibinin hayvanları ölür, rüyasına giren şehit, "burada benim mezarım var", der. Bunun üzerine buraya türbe yapılır. Tarla sahibinin kardeşi mezara gelip saygısızlık yapar ve

felç geçirir. Sonra şehidi rüyasında görür ve ertesi gün türbe başına gidip kurban kesip af diler ve dua eder. Türbe başında sabahlar ve yavaş yavaş iyileşmeye başlar.

Pir Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerinden **Abdül Bari Hazretleri**nin kabri Fera (*Ziyaret*) köyündedir. 1910 yılında amansız bir hastalığa yakalanarak vefat eder[57].

Adını mezarlığın ortasındaki ziyaretgahtan alan köy ilçenin güneydoğusunda merkeze iki km. mesafede bulunmaktadır. Geçmişte Patnos'un şehir mezarlığı olarak da kullanılmış olan mezarlıkta Osmanlı dönemi mezarların etrafında dağınık halde bulunan Ahlat geleneğine sahip mezar taşlarıyla dikkati çeker. Buradaki mezarların XII. Yüzyılın ortalarına tarihlendirilebileceği ileri sürülür[58]. **Sultan Muhammed** türbesi Ziyaret Köyündedir. Sultan Muhammed Şam'da dünyaya gelmiş ve Ziyaret köyüne göç yerleşerek burada 1398 yılında vefat etmiştir. Mezar taşında Şeyh Muhyiddin'in oğlu olduğu yazmaktadır. Bu yüzden ahali köylerinde yaşayanların atalarının kökünün Hz. Hasan'a kadar gittiğini, dolayısıyla kendilerinin peygamber soyundan geldiklerini, bu yüzden de Seyit olarak anıldıklarını söylemektedirler.

---

[57] Eleşkirt olarak belirtilmiş olsa da, eski ismi Fera olan Ziyaret köyü bugünkü sınırlar içinde Eleşkirt'e değil Patnos'a dahildir.
[58] Yusuf Çetin. Patnos ve Tutak Çevresinde Türbe ve Tarihi Mezarlıklar

Türbede bir mezar daha vardır. Bu kişi bir rivayete göre eşidir, başka bir rivayete göre hizmetçisidir. Yöre halkı tarafından manevi bir lider olarak kabul edilen Sultan Muhammed'in türbesi sıklıkla ziyaret edilir. Ziyarette türbede bulunan küçük oyuklara adak için taş yapıştırılmaktadır. Taş yapışırsa dileğin olacağına inanılmaktadır. Türbeyi çocuğu olmayan kadınlar, şifa bulmak isteyenler, evlenmek isteyen gençler ziyaret etmektedir. Adak olarak mum adağında bulunurlar, türbe yanındaki ağaca çaput bağlarlar. Türbenin içinde bazı geceler yeşil bir kandil yandığını görenler olmuştur. 1920'li yıllara kadar yabani hayvanlar türbeyi ziyaret etmiştir. Ara sıra bir tanesi burada kalmış, kalan hayvan kurban kesilerek dağıtılmıştır.

Türbe ziyaretine gelenlere köylüler yemek yedirmekte ve hakkıyla ağırlamaya çalışmaktadırlar. Böylece evlerinin ve mallarının bereketlendiğine inanılmaktadır.

Şeyh Abdullah Küfrevi Hazretlerinin türbesi ilçeye 12 km. mesafede bulunan *Demirören* köyündedir.

Şeyh Abdullah Küfrevi Hazretleri Bitlis'de bulunan Muhammed Küfrevi'nin torunudur[59]. Sekiz yıl dedesinin hizmetinde kalmış ve İslami ilimleri öğrenmiştir. Rusların Bitlis'i işgali ile birlikte esir

---

[59] Muhammed Küfrevi Hazretleri için bkn. Evliyalar Şehri Bitlis.

düşmüş ve sekiz yıllık esirliğinde diğer esirlere ders vermiştir. Van Erciş ilçesine gelerek burada imamlık yapmıştır.

Burada ileri gelenlerden birinin kızıyla evlenmiş ve kayınpederinin sahibi olduğu Patnos Demirören Köyüne gelerek hayatını burada tamamlamıştır. Sevilen, sayılan, öğrenci de yetiştiren, keramet sahibi bir zattır.

Yöre halkı tarafından manevi bir lider olarak kabul edilen Şeyh Abdullah Küfrevi'nin türbesi ziyaret edilir, dua okunur ve ardından dilekler için temennide bulunulur.

Türbe Patnos'dan ve çevre köylerden de ziyaret edilmektedir. Çocuğu olmayan ve değişik hastalıklarına şifa bulmak isteyen kadınlar türbeyi sıklıkla ziyaret eder. İnancı tam olanların isteklerinin gerçekleştiği söylenmektedir. Türbeyi ziyaret edenler çıkarken saygıdan dolayı, geri geri adım atarak çıkarlar. Türbe yanındaki ağaca çaput bağlanmaktadır. Çaput çürürse veya bağlı olduğu yerden yere düşerse dileğin gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Çaputları genellikle evlenme çağındaki gençler bağlamaktadır.

Anlatılır ki, halk türbenin köylerinde olduğundan dolayı köyün bereketinin hiç tükenmediğini söylemektedirler.

İlçeye 22 km. mesafede bulunan *Gençali* köyünde Bitlis'te medfun bulunan Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerinden molla ve müderris **Şeyh Salih** ve **Şeyh Süleyman** Efendilerin kabirleri bulunur[60].

İlçeye 21 km. mesafede bulunan *Kazanbey* köyünde Pir Muhammed Küfrevinin halifelerinden molla ve müderris **Hasan** ve **Ali** Efendilerin kabirleri bulunur.

Şeyh Dede türbesi ilçeye 12 km. mesafede bulunan *Kızkapan* köyü mezarlığındadır. Türbenin üzeri açık olup burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

Şeyh Gal'in ilçe merkezinde türbesi vardır. Bu yatır rüyaya girerek kendini belli etmiş ve mezarın olduğu yere türbe yapılmıştır. Gerçek adının Azim olduğu aktarılmaktadır.

Bir evin kilerinde medfun olan Şeyh-i Gal'in mezarı belli değilmiş. Kilerin bereketi hep devam etmiş. Mahalle sakinleri burada nur yüzlü bir ihtiyarın namaz kıldığını görmüşler. Evi yenilemek isteyen ev sahibi, yeni ev yapmak için binayı yıkar. Fakat geceleyin rüyasına giren Şeyh-i Gal evi değişik yere yapmasını söyler. Bu rüya üzerine evi kaydıran ev sahibi, mezarın olduğu yeri kazar ve burada görmüş olduğu kemikler üzerine Şeyh-i Gal'in burada yattığına inanır ve türbesini yapar.

---

[60] Vahyeddin Küfrevi. Pir Muhammed Küfrevî. Kaynak Yayınları

Bir gün Taşlıçay'dan gelen bir kadın doğrudan doğruya Şeyh-i Gal'in türbesine gelir. Daha önceye oraya hiç gelmemiştir. O kadın da gece rüyasında Şeyh-i Gal'i görmüştür.

Şeyh-i Gal Yatırı değişik dilekler için ziyaret edilmektedir. Eskiden mum adağı adanmaktaymış.

İlçe merkezinin güneyinde bulunan höyük, yörenin eski bir yerleşim merkezi olduğu izlenimini vermektedir. Ancak Taşlıçay'ın tarihine ilişkin yeterli bilgi yoktur. Aşağı Toklu, Çöğürlü, Tanrıverdi köylerinde küçük çapta kaleler varsa da bunlar tahrip edildikleri gibi, tarihi kaynaklarda adları da geçmemektedir. Taşlıçay'ın en eski tarihe sahip yeri, Taşteker (üçkilise) dir. Taşlıçay Diyadin arasında Murat nehrinin güney kıyısındaki bu köyün tepesinde Urartuların Güneş tapınağı vardı. Buraya, XIX. yüzyıl Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar tarafından yerleştirilen Ermeniler de bir manastır yapmışlardı. Nuh'un mezarının da burada olduğuna ilişkin bir söylenti vardır. Urartulardan sonra ilçe toprakları Sakaş, Karduk ve Arsaklı Türklerinin, Romalıların, Sasanilerin kontrolünde kalır. 750'den itibaren Abbasilerin egemenliğine giren bölge, içte bağımsız idarecilerce, dıştan Abbasilere bağlı olarak yönetildi. Murat vadisindeki yol güzergahında bulunan ilçe toprakları, birçok kavmin ve Türk akıncılarının geçiş yolu oldu. 1064'te Selçuklu Türklerinin eline geçti, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu Devletinin sınırları içinde kaldı. 1243 Kösedağ Savaşından sonra İlhanlıların, bunların da Anadolu'dan çekilmesiyle; Celayirlilerin, Timur'un, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin yönetimine girdi. 1502-1514 yılları arasında Safevilerin eline geçti.

Çaldıran Zaferi (1514) ile birlikte Osmanlı topraklarına katıldı. İran Safevilerinin sınır tecavüzleri sonucunda 1578'te tekrar geri alındı. 1585 tarihli Osmanlı Mufassal Tapu defterinde gösterilen Şelve Sancağının dört nahiyesinden biri Kumluca'dır. Taşlıçay, 1828-1829, 1854-1856, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşlarında Rus işgaline uğradı. 1885'te asayiş karakolu kuruldu. 1892'de bucak merkezi oldu. Birinci Dünya Harbinde yeniden Rus işgaline uğrayan ilçe, 1917'de Rusların geri çekilmesiyle Ermeni zulmüne maruz kaldı.

Üç Kilise Taşlıçay'ın 18 km. doğusundaki Taşteker köyüdür. Tarihi Bagavan/Pakavan kasabası da burasıdır. Bu isim Eski pers dilinde **Tapınakkent** anlamına gelir. Ağrı-Doğubeyazıt karayolunun ve Murat nehrinin güneyinde olan köy, eskiden beri kutsal kabul edilen bir yerdir. Birçok tarih, gezi ve din kitaplarında adı geçen Üç kilise'nin kutsallığı milattan öncesine dayanır. Miladî yılların başlangıcında Şaman Arsaklı Türkleri burada Bagavan adlı büyük ve ünlü bir Güneş Tapınağı yapmışlardı. Sonradan Ermeniler de bir manastır inşa ettiler. Köyün üst tarafındaki dağın tepesinde tapınak kalıntıları ve bina temelleri vardır. Ayrıca köye inen, birinden su, diğerinden sağılan sütü gönderdikleri sanılan iki boru hattı vardır. Üç kilise anayol (Asya-Anadolu) güzergahında olduğundan, anıt, tapınak ve öteki tarihî, yapılar tahrip edilmiştir. Ermenilerin inşa etmiş olduğu manastır (kilise) ise, 1950 yılında sökülerek ağrı Merkez Camiin yapımında kullanılır. Sonradan yerinde evler

yapılır. Üç kilise'yi Ermeniler ve Batılılar "Surp Ohannes" adıyla anarlar.

Önceleri Diyadin'e bağlı Aşağı Taşlıçay adıyla bir bucak olarak yönetilirken 1954’te ilçe yapılır.

Şeyh Sultan **Mustafa Arvasi Hazretleri**’nin ilçeye 11 km. mesafede bulunan *Tanrıverdi* köyüne üç km. uzaklıkta türbesi bulunmaktadır. Türbe yerel taşlardan kümbet şeklinde imal edilmiştir. Burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

İlçeye 21 km. mesafede bulunan *Alakoçlu* köyünde Ziyaret Kalesinde bir ziyaret yeri vardır. Ziyaret Kalesi yöre halkı tarafından kutsal olarak kabul edilmektedir. Kale içinde mezarlık, şehitlik ve Dilek Çeşmesi bulunmaktadır. Mezarlık ve şehitlik hayır duası ve değişik dilekler için ziyaret edilmekte, Dilek Çeşmesine dilekler adanmaktadır.

Tutak 1868'de Bayezid Sancağına bağlı bir kaza merkezidir. Tarihî kayıtlarda ve Osmanlı salnamelerinde Antab (Entab, Ayintab) olarak da geçen Tutak, XIX yüzyılda birkaç kez Rus işgaline uğrar[61]. Birinci Dünya savaşında yeniden Rusların eline geçer. Rusların 1917'de geri çekilmesini müteakiben Ermeni işgaline uğrayan Tutak 14 Nisan 1918'de işgalden kurtarılır.

Cuinet, 1890'larda iki cami ve bir medrese bulunduğundan söz eder[62].

1913 yılında kasabanın bayındırlık yapıları; 151 hane ile muntazam bir hükümet konağı, bir cami-i şerif, aşiret alay dairesi ile redif dairesi, bir ortaokul, kırk dükkân, altı han, sekiz kahve ve bir otelden ibarettir.

Kasabanın çevresinde içilebilir özelliklere sahip birçok kaynak suyu mevcut olmakla birlikte, bu kaynaklar içerisinde en temiz ve içilebilir suya sahip olanları hükümet konağı ile cami-i şerif karşısında ve

---

[61] Faruk Kaya-Yakup Karataş-İbrahim Özgül. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası

[62] Vital Cuinet. La Turquıe D'Asie Geographie Administrative. Cilt I. Sh. 240

Van yolu üzerinde bulunan çeşme ile kasabanın kuzeyinde ve mahalle içerisindeki çeşmelerdir. Kasabada lağımlar mevcut olmadığı gibi ekseri hanelerde bile tuvalet yoktur. Kabristanları kasabanın batı, kuzey ve dışındadır. Her ne kadar belediye teşkilatı oluşturulmuş olsa da, resmi ve gayri resmi herhangi bir eczane ve sağlık hizmeti sunan kurum olmadığı gibi, hiçbir sağlık personeli de bulunmamaktadır.

1915 yılı ilkbaharında Tutak bölgesine giren Rus askerleri ve Ermeni çeteleri Müslüman halk üzerine top ve tüfeklerle sardırmışlar. Diğer yerlerdeki mezalimi duyan halk Ruslar gelmeden köylerini terk ederek kaçmaya başlamışlardır. Buna rağmen bir çoğunu yakalayan Rus ve Ermeniler çok sayıda Müslüman'ı katletmişlerdir.

Pir Muhammed Küfrevi Hazretlerinin halifelerinden **Molla Ali**'nin kabri ilçede bulunmaktadır. Tutak'taki kültürel varlıklardan suyolu, Molla Ali'nin ismiyle anılır. *Aşağıözdek* Köyü mevkiinde bulunan suyolu ilçe merkezine dört km. mesafede, karayolunun güney kenarında bulunmaktadır. Yaklaşık 150-200 m. güneye doğru devam eden su yolunun yan ve üst duvarları sal taşları ile örülmüştür Tünelin bazı kısımlarında göçükler meydana geldiğinden nereye kadar uzandığı bilinmemektedir.

İlçeye 17 km. mesafede bulunan *Karkalık* (Aşağıkargalık) köyünde Pir Muhammed Küfrevi

Hazretlerinin halifelerinden **Molla Şeyh Ramazan**'ın kabri bulunmaktadır. Burası ilçenin en eski köylerindendir. Köyde, Urartular zamanından kalma tarihi eserler mevcut olup zamanla tahrip edilmiştir. Köyün kuzeyinde bulunan Ermeni mezarlığı, köyün eski bir yerleşim yeri olduğunun diğer kanıtıdır. Osmanlı beylerbeyi ve Hamidiye Paşası Hacı Yusuf Paşa'nın, Muş yöresinden (1855-1865) Tutak yöresine Qılki (Kılıki veya Kılıka da denir) aşiretinin (Bekıri aşiretinin bir kolu) Tutak yöresine dönmesinden sonra Müslümanların kontrolüne geçer. Köyde Hacı Yusuf Paşa'nın oğlu Ali Bey, yıllarca kalmıştır. Daha sonra Ali beyin torunu İbrahim Sayan tarafından Meter köyünde bulunan Şeyh Ramazan'a kendi arazileri satılmıştır. Köy, her ne kadar günümüzde *Şeyh Ramazan Kargalığı* diye anılsa da, şeyhlerin bu köyde yakın bir geçmişi vardır. Köyde, Bediüzzaman Said-i Kürdî'nin talebesi Tendürekli Mele Zahir'in talebesi Molla Nadir ve köylüler tarafından bir medrese yaptırılır. Bu medrese yıllar boyu, yöreden birçok talebe yetiştirir.

Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) mezunu Reşid Efendi, Kurtuluş Savaşı'nda, Urfa/Siverek'te şehit düşer. Nuri Kılıç, Turan Dursun, Mele Nadir, Mehmet Kırkıncı bu köyden çıkmış ve o yöredeki toplumca kabul edilip tanınan önemli şahsiyetlerdir. Turan Dursun, bu köyle ilgili olarak daha sonra, kendisine esin kaynağı

olan mezhepler arasındaki farklılığı ve çelişkiyi dile getirdiği, "Kulleteyn" adlı romanını yazmıştır[63].

Bayındır Baba'nın ilçeye yedi km. mesafede bulunan *Bayındır* köyünün mezarlığında türbesi vardır. Bayındır Köyü Türklerin Üçoklar kolunun Bayındır Boyu tarafından kurulmuştur. Türbe mezarlığın içinde üstü açık özensiz bir mezardır. Bayındır Baba değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir. Bayındır Baba'nın köyü koruduğuna inanılmaktadır.

İlçeye 15 km. mesafede bulunan *Damlakaya* Köyünde **Şeyh Abdülaziz**'in türbesi vardır. Şeyh Şehit olarak da anılan Şeyh Abdülaziz burada şehit düşmüş olup burası değişik dilekler ve hayır duası için ziyaret edilmektedir.

---

[63] Turan Dursun (1934-1990), Türk yazar, düşünür, eski imâm ve müftü. İbn-i Râvendî'nin tâkipçilerinden olup, yapmış olduğu araştırmalarında İslâmiyeti ağır bir şekilde eleştirmiştir. Turan Dursun, 4 Eylül 1990 tarihinde İstanbul'da evinden çıkıp işe giderken uğradığı bir silahlı saldırı sonucu öldürülür. Bu cinayetle ilgili yakalanan İslami Hareket Örgütü üyelerinden İrfan Çağrıcı müebbet hapisle cezalandırılmış olup halen tutukludur. Turan Dursun cinayetinin tetikçisi olan Muzaffer Dalmaz ise halen yurt dışında firardadır

Yer ve İsim İndeksi

P

S

Ş

T

Kaynakça

Kitap

1. Vahyeddin Küfrevi. Pir Muhammed Küfrevi. Kaynak Yayınları
2. Iğdır Sevdası. Mücahit Özden Hun. Cilt II
3. Verjine Svazlian. Ermeni Soykırımı. Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları. Erivan, EC UBA "Gitutyun" Basımevi, 2000
4. Vital Cuinet. La Turquıe D’Asie Geographie Administrative. Cilt I

Tez

Makale

1. Yusuf Çetin. Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma
2. Yusuf Çetin. Patnos ve Tutak Çevresinde Türbe ve Tarihi Mezarlıklar
3. Cevdet Baycan. Demiryolu
4. Orlando Calumeno. Doğubayazıt ve Ermeniler
5. Nihad Gültekin. Mem u Zin ve Hemzeyê Muksi
6. Serap Bulat. İshak Paşa Sarayı Taçkapılarının Bezemeleri Açısından Değerlendirilmesi
7. Sinan Gül. Peri padişahının sarayı: İshakpaşa. Aksiyon.19 Ağustos 1995
8. Sait Küçük. Kağızmanlı Çolakoğulları ile İshak Paşa Sarayı’nı Yaptıran İshak Paşa’nın Akrabalığı

9. Müzahir Kılıç. İshak Paşa Sarayı Kitabelerine Tahlilci bir Yaklaşım
10. Mehmet Gültekin. Batılı Eski Gezginler ve 1800-1900 yıllarında Bayazıt
11. Faruk Kaya-Yakup Karataş-İbrahim Özgül. Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası
12. Muammer Demirel. Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları
13. Yakup Karataş. Zilanlı Eyüp Paşanın Tarihi Kişiliği Üzerine Bazı Notlar

Ansiklopedi

1. Abdurrahim Arvasi. Evliyalar Ansiklopedisi
2. Ahmed Hani. Evliyalar Ansiklopedisi
3. Hani Baba. Evliyalar Ansiklopedisi
4. İbrahim Arvasi. Evliyalar Ansiklopedisi
5. Mehmed Emin Efendi. Evliyalar Ansiklopedisi
6. Seyyid Abdülaziz. Evliyalar Ansiklopedisi
7. Ağrı. Yusuf Halaçoğlu. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt I
8. Metin Tuncel. Doğubayazıt. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt IX
9. M. Sait Özervarlı, Hani, Şeyh Ahmed Mad., TDV İslam Ansiklopedisi, İs.,1997, cilt.XVI
10. Semavi Eyice. İshak Paşa Külliyesi.TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 22

WEB

1. www.kulturportali.gov.tr/
2. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/
3. http://www.nisanyanmap.com/
4. http://www.dogubayazithalkinsesi.com.tr/
5. http://akunq.net/tr/
6. http://www.ahmedihani.com/
7. http://www.ehmedexani.org/
8. http://www.devletarsivleri.gov.tr/